

Identitet som livslang transformasjon

Daniel Levinsons og Erik Eriksons teorier om utvikling i voksenalderen sett i relasjon til
transformativ teori

Arve Mathisen

*Mastergradsoppgave i voksenpedagogikk
Institutt for pedagogikk og lærerutdanning
Det samfunnsvitenskapelige fakultet
Universitetet i Tromsø
Våren 2006*

Innholdsfortegnelse

Del I.....	1
1. Innledning.....	1
2. Problemstilling.....	2
3. Metode.....	3
4. Plassering av temaet i en voksenpedagogisk sammenheng.....	3
4.1 Alderens og stadienes betydning i voksnes utvikling.....	4
4.2 Teori som grunnlag for praksis.....	5
Del II.....	6
5. Transformativ teori.....	6
5.1 Perspektiv-transformasjon og refleksjon.....	8
5.2 Kritikk av transformativ teori.....	9
6. Erik Erikson (1902-1994).....	10
6.1 Krise.....	12
6.2 Identitet.....	12
6.3 Voksenlivets stadier hos Erikson.....	13
6.3.1 Intimitet.....	13
6.3.2 Generativitet.....	14
6.3.3 Integritet.....	15
6.4 Erikson: kritikk og nyere forskning.....	15
7. Daniel Levinson (1920-1994).....	16
7.1 Struktur og overgang.....	17
7.2 Overblikk over livsløpet hos Levinson.....	18
7.3 'Drømmen'.....	19
7.4 Utviklingsoppgaver.....	20
7.5 Individuasjon – harmoni mellom polariteter.....	20
7.6 Levinson: kritikk og nyere forskning.....	21
Del III.....	22
8. Kritisk komparativ evaluering av Eriksons og Levinsons teorier.....	22
8.1 Likheter og forskjell.....	22
8.2 Etisk grunnholdning.....	23
8.3 Fokus på innhold eller struktur i utviklingsstadiene.....	25
8.4 Universell normativitet eller individuelle valg.....	26
8.5 Kontinuitet kontra diskontinuitet.....	28
8.6 Midtveis i livet.....	29
9. De tre teoriene i sammenheng.....	30
9.1 Kroppens betydning.....	31
9.2 Selvet.....	32
10. Konklusjon.....	33
11. Litteratur.....	36

Identitet som livslang transformasjon

Daniel Levinsons og Erik Eriksons teorier om utvikling i voksenalderen sett i relasjon til transformativ teori

All the world's a stage,
And all the men and women merely players;
They have their exits and their entrances,
And one man in his time plays many parts,
His acts being seven ages.
*Shakespeare, 'As You Like It'*¹

Del I

1. Innledning

En voksenpedagog som ønsker å komme sine voksne studenter i møte på en respektfull og forstående måte vil konfronteres med spørsmålene omkring utvikling gjennom livsløpet. Dersom en voksenpedagog tar denne utfordringen på alvor, vil hun eller han snart støte på en utfordring. Hvordan orientere seg i alle de motstridende teorier og syn på utviklingen i voksenalderen? En forståelse av livsløpets dynamikk og eventuelle lovmessigheter i forhold til alder og livssituasjon vil være viktige kunnskaper for utformingen av både voksenpedagogisk teori og praksis. Clark og Caffarella uttrykker temaets betydning slik: *'It is hard to imagine the field of adult education apart from the literature on adult development; many aspects of our thinking about adult learners and the learning process are shaped by our knowledge of how adults change and develop across the lifespan'* (1999).

Hvilke lovmessigheter ligger til grunn for utviklingen i voksenalderen? Er det samfunnets og kulturens 'rites de passage' som i første rekke preger livsløpet? Eller bestemmes utviklingen i første rekke fra individet selv? Hva betyr innslaget av 'life events' eller 'fateful moments' (Giddens 1991:112) for impulsene til endring og utvikling? Ligger utviklingsdynamikken innebygget i menneskets organisme? Hvilken rolle spiller individets bevisste refleksjon og eventuelle videreutdanning i forhold til utviklingsmuligheter i voksenalderen? Denne oppgaven ønsker å gi en orienteringshjelp.

Teoriene om utvikling gjennom livsløpet, og følgelig svarene på spørsmålene ovenfor, kan deles i to hovedretninger. På den ene siden har vi en utviklingspsykologisk tradisjon som beskriver aldersrelaterte utviklingsstadier av universell karakter. På den andre siden finnes transformativ teori og 'life-span'-psykologien (Fjord Jensen 1996:93) som forfekter et pluralistisk syn på utviklingen i voksenalderen. Sammenfattende for dette siste synet er fraværet av generelle utviklingslovmessigheter.

I stedet for å se på hele spekteret av teorier om utvikling i voksenalderen, vil det i denne

¹ Erik Eriksons biografi, Lawrence J. Friedman (1999:218), beskriver at Shakespeare var en direkte inspirasjonskilde til utviklingen av ideen om livsløpets stadier: *The seven ages* ble hos Erikson til *The eight stages*.

masteroppgaven gjennomføres en teoretisk undersøkelse av betydningsfulle representanter for disse to grunnsynene på voksnes utvikling. Til dette formålet er det valgt ut tre anerkjente teorier om utvikling i voksenalderen. Erik Eriksons teori om stadier i den psykososiale utviklingen og Daniel Levinsons aldersrelaterte utviklingsmodell representerer den utviklingspsykologiske tradisjonen. Jack Mezirows transformativ teori er et eksempel på det andre grunnsynet. Sett under ett danner disse tre teoriene et relativt representativt bilde av tenkningen omkring voksnes utvikling i siste halvdel av det 20. århundret.

Erik Eriksons teori står helt sentralt blant de tidligste bidragene til forståelsen av voksenlivets utvikling og beskriver livsløpet som en passasje gjennom bestemte psykososiale stadier. Daniel Levinson presenterte et empirisk fundert bidrag til en aldersrelatert utviklingsforståelse basert på dialektisk vekslning mellom stabilitet og forvandling. Disse to utviklingspsykologene har hver for seg utviklet detaljerte beskrivelser av livsløpets utviklingslovmessigheter, og begge oppfatter utviklingen som en integrasjon av biologiske, individuelle og sosiale faktorer. I motsetning til dette inntar transformativ teori en meta-teoretisk posisjon som primært fokuserer på kognitive emansipatoriske muligheter og teknikker. Jack Mezirow representerer et syn på voksnes utvikling som søker å frigjøre den enkelte fra de tradisjonelle bånd og normer som han mener kan begrense utviklingsmulighetene i voksenalderen. Transformativ teori er ikke orientert mot aldersrelaterte stadier, men betoner verdien av kritisk refleksjon og voksenpedagogikkens rolle i den voksnes utvikling. Dette er også i følge Merriam og Caffarella (1999) den teoriretningen innenfor voksenpedagogikk som har fått størst oppmerksomhet de siste årene.

I oppgaven vil det redegjøres for innholdet i de tre teoriene. Størst plass vil vies til Eriksons og Levinsons bidrag. Grunnen til dette er at transformativ teori inntar en mer metodisk og funksjonell holdning til voksnes utvikling og mangler en beskrivelse av livsløpets forløp eller tematiske innhold. Transformativ teori trekkes derfor inn som en kontrasterende faktor i drøftingen, mens Erikson og Levinson danner jordsmonnet for analyse og evaluering. Oppgaven er delt i tre deler. Første del inneholder innledning, problemstilling, metode og plasseringen av temaet i voksenpedagogisk sammenheng. Del to gir en presentasjon av teoriene til Mezirow, Erikson og Levinson. Den tredje delen inneholder den evaluerende drøftingen av teoriene samt oppgavens konklusjon.

2. Problemstilling

Oppgavens overordnede problemstilling handler om hvordan en voksenpedagog kan orientere seg i mangfoldet av teorier om voksnes utvikling. De to grunnsynene på utviklingen gjennom

livsløpet oppfattes oftest som uforsonlige motsetninger. Særskilt har den utviklingspsykologiske tradisjonen blitt utsatt for sterk kritikk fra den andre leiren (Tennant 1997), og anses av mange i dag som en uaktuell tilnærning. Er det likevel noe å lære fra begge disse tradisjonene? Masteroppgaven søker å besvare følgende spørsmål:

- Kan elementer fra en utviklingspsykologisk forståelse av voksnes utvikling gis ny relevans og aktualitet gjennom en konfrontasjon med transformativ teori?
- Kan transformativ teori berikes og nyanseres gjennom innsiktene fra Eriksons og Levinsons tenkning?
- Hvilke komponenter fra de tre teoriene vil være mest relevante som forståelsesbakgrunn for en voksenpedagogisk praksis? Hvilke avgrensninger er nødvendige?

3. Metode

Denne oppgaven er undersøkende i sin grunninnstilling og har derfor ikke tatt utgangspunkt i en hypotese. Metodikken er komparativ. Etter at hver av de tre teoriene er presentert, trekkes det frem både likheter og forskjeller mellom dem. Ulikhetene kan synliggjøre fenomener som ellers ikke ville være tilgjengelige for en enkeltstående analyse. Den tyske vitenskapssosiologen Karin Knorr Cetina argumenterte slik for verdien av en komparativ tilnærning: *'the comparative optics served to 'visibilize' the invisible – features of a domain were brought into focus through their difference from a comparison domain.'* (Knorr Cetina 1999).

Transformativ teori fremstår i oppgaven både som et mulig syn på voksnes utvikling og som et analytisk redskap. Ved at transformativ teori fokuserer på de rammer og ubevisste forestillinger som ligger til grunn for holdninger og handlinger, kan den anvendes som kritikk- og referanseramme for drøftingen av de valgte teoriene. Denne bruken av transformativ teori gir oppgaven en 'kritisk' grunntone der det blir rettet et vurderende søkelys mot sterke og svake sider ved hver av tilnærningene. Transformativ teori gir drøftingen dens epistemologiske grunn. Oppgaven har ikke som mål å finne frem til en syntetisk helhet, der de tre teoriene kan integreres, men er heller på jakt etter å fremheve fruktbare ideer og nødvendige reservasjoner. Tilnærmingen er altså pluralistisk uten å ville være relativistisk. Forskjellighet blir oppfattet som verdifullt uten at det på noen måte innebærer at *'anything goes'*. Det kritiske perspektivet søker å ivareta en forskende og etisk grunnholdning.

4. Plassering av temaet i en voksenpedagogisk sammenheng

Historisk har utviklingsorientert forskning og teoridannelse i første rekke vært opptatt av tiden fram til voksenalderen. Jean Piaget er et godt eksempel på dette. Hans høyeste kognitive

utviklingstrinn, den formelt-operasjonelle fasen, nås i puberteten. Etter dette skjer det ingen kvalitative endringer av kognisjonen. Også Freuds syn på utvikling gir et lite spennende bilde av voksenalderen, som i stor grad sees som et produkt av barndommens erfaringer. Voksenlivet har blitt oppfattet som en stabil tilværelse fylt med selvfølgelige plikter av familiær, samfunns- og yrkesmessig art. Først relativt sent i det 20. århundret oppsto det en allmenn oppmerksomhet på at også livet i voksenalderen kan inneholde sin utviklingsdynamikk og sine kriser.

I 1974 ga den amerikanske journalisten og forskeren Gail Sheehy ut boken *Passages: Predictable Crises of Adult Life* (Sheehy 1974). *Passages* var basert på materialet fra Levinsons forskning. Boken solgte i fem millioner eksemplarer og satte for alvor voksenlivets utviklingsdrama på offentlighetens dagsorden. Før dette fantes begrep som 'midtlivskrise' kun som en fagterm for et fåtall forskere. I dag er slik tenkning allemannseie.

4.1 Alderens og stadienes betydning i voksnes utvikling

De fleste voksenpedagogiske tenkere setter den voksnes behov og situasjon i sentrum for voksenpedagogikken. Et representativt eksempel kan være Stephen Brookfield (1986) som har formulert seks prinsipper for tilretteleggingen av voksnes læring: frivillighet, respekt, samarbeid, praksis, kritisk refleksjon og selv-styring. Pedagogikk for voksne, uansett om den skjer på universitetet, i næringslivet eller som kveldskurs, bør i følge Brookfield skje med respekt for den voksnes erfaringsbakgrunn og spille på lag med de motiver og evner som den voksne selv innehar. Det er slike tanker som legitimerer forskning og teoridannelse i tilknytning til utvikling i voksenalderen. Den voksne er situert i et samfunn, en kultur og i en bestemt historisk tid, og likedan er den voksne situert i sitt eget liv, i sin egen livshistorie.

Alderens betydning er naturligvis meget sentral for de to utviklingspsykologiske teoriene. I tillegg til at alder forstås som en essensiell utviklingskomponent, legger begge teoriene vekt på at utviklingen skjer gjennom bestemte trinn, faser eller stadier. Det rent kronologiske prinsippet knyttet til alder gis en tematisk struktur gjennom livsløpets inndeling i stadier. Å være på et bestemt utviklingsstadium innebærer en fokusering på utvalgte livstemaer. Stadiet gir rom for å kunne bearbeide et tema over tid. Dette er et vesentlig aspekt ved både Eriksons og Levinsons teorier. Fordi de sosiale og psykologiske aspektene av menneskelivet forstås forbundet med en levende kropp, betyr det at utvikling samtidig er modning. Livet skal leves gjennom sine ulike faser og kriser. Bevegelsen fra stadium til stadium innebærer en kompleks transformasjon av kropp, psyke og sosiale relasjoner, eller som Erikson skriver, av *soma, psyche* og *ethos* (1995:27).

Når det gjelder innhold og oppgaver knyttet til stadiene, forstås dette svært ulikt av de to

utiklingspsykologiske teoriene. Erikson vektlegger stadienes normative karakter med fastlagte oppgaver og utfordringer, mens Levinson ser dem som uttrykk for en pågående konflikt mellom stabilitet og forandring gjennom livsløpet. Hos Levinson er hovedvekten lagt på en dialektisk bevegelse fra stadium til stadium, der nedbryting og oppløsning blir like viktig som oppbyggende strukturskaping.

Transformativ teori er ikke primært opptatt av å se den voksnes utvikling i lys av alderen eller bestemte stadier. Utvikling i voksenalderen oppfattes av Mezirow som et langt mer individualisert prosjekt, med mulighet for stor grad av frigjøring fra normative påvirkninger. Hans konstruktivistiske tilnærming er i utgangspunktet kritisk til alle de rammer som tilværelsen tradisjonelt oppfattes å være innordnet i. Likevel erkjenner Mezirow at en kognitiv utvikling vil kunne forløpe i stadier² og at endringer av transformativ karakter vil være irreversible (Mezirow 1991:152). I forhold til alderens betydning betoner transformativ teori at den voksne gjennom sin bevissthet på ulike måter kan motvirke det rent biologiske forfallet (Mezirow 1991:7).

4.2 Teori som grunnlag for praksis

Transformativ teori vektlegger pedagogikkens betydning for utviklingen i voksenalderen (Mezirow 1991:161). En voksenpedagog som underviser på den riktige måten vil kunne vekke spørsmål og inspirere til holdningsendringer som initierer transformative prosesser hos voksne studenter. Utdanning forstås som et av de fremste midlene den voksne har til å utvide sitt meningsperspektiv og derved vekke evnen og motivasjonen til videre utvikling. For at voksenpedagogikken skal fungere transformativt, må den derfor ta utgangspunkt i den lærendes situasjon og erfaringer. Den må fungere som en kommunikativ og respekterende instans slik at den voksne gis mulighet til å åpne seg for den type dyp-refleksjon som er forutsetningen for utvikling i voksenalderen, slik Mezirow forstår den.

For en voksenpedagog som planlegger og gjennomfører sin undervisning, vil en forståelse av de voksne studentenes utviklingsmuligheter utgjøre en viktig kunnskap. Ved siden av fag- og fagdidaktiske kunnskaper danner voksenpedagogisk teori utgangspunktet for å kunne skape en fruktbar og utviklende læringssituasjon. Hvordan en voksenpedagogs teoretiske kunnskaper vil nedfelle seg i praksis er avhengig av de mennesker og den situasjonen som omfattes av undervisningen. Transformativ teori arbeider ut fra en tillit til bevissthetens og det teoretiske perspektivets transformative betydning. En endring av bevissthetens innhold vil kunne medføre en endring av praksis.

² Mezirow trekker for eksempel frem Karen S. Kitcheners teori om syv stadier i utviklingen av refleksiv dømmekraft. (King & Kitchener 1994, Mezirow 1991:124)

Mezirow beskriver at konsekvensene av en bevissthetsmessig perspektiv-transformasjon vil innebære virkninger i form av konkret handling. Gjennom en endring av bevisstheten vil det kunne oppstå: (1) *'an empowered sense of self'*, (2) en mer kritisk forståelse av hvordan sosiale relasjoner og kulturen har formet ens holdninger og følelser og (3) funksjonelle strategier og ressurser for å kunne handle (Mezirow 1991:161).

Denne masteroppgavens epistemologiske tilknytning til transformativ teori innebærer at tekstens voksenpedagogiske tilknytning ligger i dens teoretiske innhold. Oppgaven går derfor ikke inn på konkrete pedagogiske eller undervisningsmessige utfordringer, men har som siktemål å kunne gi relevant teoretisk bakgrunnsstoff til en praktiserende voksenpedagog. I tråd med transformativ teori vil den kritiske analysen utgjøre en av forutsetningene for god voksenpedagogisk praksis.

Del II

I denne delen av oppgaven vil innholdet i de tre teoriene presenteres. Først gis en introduksjon til de viktigste aspektene av transformativ teori, deretter følger en gjennomgang av Eriksons og Levinsons forståelse av utviklingen i voksenalderen.

5. Transformativ teori

Den transformativ teori ble utarbeidet av Jack Mezirow på 1970- og 80-tallet. Mezirow beskriver hvordan han med bakgrunn som voksenpedagogisk *'social action educator'* var opptatt av Freires frigjøringspedagogikk. I 1975, etter at hans kone hadde tatt universitetsutdanning som voksen, gjennomførte Mezirow en studie av de utviklingsmessige konsekvensene hos 83 voksne kvinner i videreutdanning. Ut fra dette prosjektet formulerte Mezirow ti *'transformasjonsfaser'* som han mente beskrev den indre forvandlingsprosessen de voksne studentene gjennomgikk. Et menneskes muligheter for utvikling gjennom emansipasjon var Mezirows sentrale motiv når han i 1991 presenterte fruktene av sitt arbeid med transformativ teori i boken *Transformative Dimensions of Adult Learning*.

Transformativ teori hevder at utvikling i voksenalderen er mulig gjennom et bevisst og kritisk tankearbeid der den voksne stiller spørsmål ved sine grunnleggende holdninger og væremåter. Sosial endring var siktemålet for Mezirow, men enkeltmenneskets bevissthet var den arena hvor endringen kunne initieres. Gjennom oppveksten i en bestemt kultur og tidsperiode er et menneske preget av en rekke ubevisste forholdningssett. Disse vil i utgangspunktet være begrensede og hemmende, og kan i følge Mezirow endres dersom de bringes frem i

bevissthetens lys. På bakgrunn av innsikt i tilværelsens kontekstuelle faktorer peker transformativ teori altså på mulighetene for å skape nye og mer fruktbare holdninger. I henhold til sin frigjørende målsetning består transformativ teori av to grunnelementer. På den ene siden vil den være et analyseredskap for å kartlegge og gjennomskue individuelle og samfunnsmessige begrensninger. På den andre siden intenderer transformativ teori å være praktisk emansiperende ved å tilby et konkret instrument for planlegging og gjennomføring av handlingsmessige endringer. Transformativ teori kan fungere både som analytisk speil og som et instrument til konstruksjon. Ut fra dette doble perspektivet knytter Mezirow transformativ teori til voksenpedagogisk virksomhet. Læring i voksenalderen bør inneholde mer enn faglig kunnskapstilegnelse. Den voksne studenten har behov for utvikling, slik også barn har, og for den voksne er utviklingspotensialet knyttet opp mot en bevisst revurdering av tilværelsens premisser. Kritisk refleksjon var derfor i følge Mezirow et nødvendig redskap for at individet kunne bidra til en meningsfull utvikling både i sitt eget liv og i samfunnet. Ved at den voksne tar utgangspunkt i sin egen livsverden og sine egne erfaringer blir nødvendigvis opplevelsen av mening en vesentlig faktor. Gjennom å søke mening, og å skape mening, kan den voksne endre sitt liv. Mening er derfor et nøkkelbegrep i Mezirows utviklingsforståelse.

Den transformative teorien har hentet inspirasjon fra en rekke fagområder og tar blant annet utgangspunkt i Habermas diskurs-tenkning, kritisk teori, Kellys kognitive konstruktivisme og sosiologi (Mezirow 1991:xii-xv)³. Særlig var Mezirow inspirert av Habermas tre erkjennelsesinteresser. Han betoner at den kommunikative erkjennelsesinteressen står meget sentralt innenfor transformativ teori. Ved kommunikasjon kan det skapes mening som går ut over den enkelte. Læring og utvikling i voksenalderen blir av Mezirow oppfattet som en integrert prosess der individets egen tolkning og forståelse relateres til demokratiske og samfunnsmessige forhold. Mezirows transformative teori er ikke direkte avvisende til utviklingspsykologiens forståelse av voksenalderen, men tar avstand fra en direkte stadiemessig oppfattelse av voksnes utvikling: *'transformation theory suggests a form of developmental progression that does not follow clearly defined steps or stages.'* (Mezirow 1991:152) Stadier og andre universelle livsmønstre oppfattes som dekonstruerbare. I følge Mezirow er de produkter av bestemte bevissthetsformer og kan dermed oppløses og endres gjennom bevissthetens egen aktivitet.

Transformativ teori vektlegger heller betydningen av de uventede eller uforutsigbare hendelser som bryter inn og preger livsløpet. I voksenpedagogisk sammenheng kan betydningen av dette fenomenet belyses gjennom en amerikansk undersøkelse fra 1980 som viste at 83% av de

³ I boken *Transformative Dimensions of Adult Learning* (Mezirow 1991), som kan sies å være den grundigste presentasjonen av transformativ teori, vier Mezirow størstedelen av innholdet til å drøfte eller presentere teorier som er beskrevet med hans egen tilnærming.

voksne informantene som var under utdanning, oppgir en viktig hendelse i livet eller en overgang til en ny livssituasjon som begrunnelse for videre studier (Aslanian & Brickell 1980). Slike hendelser kan danne fruktbare utgangspunkt for refleksjon og dermed være det første skrittet mot en transformativ utviklingsprosess.

5.1 Perspektiv-transformasjon og refleksjon

Ut fra en sosiolingvistisk, epistemisk og psykologisk bakgrunn bærer alle mennesker på det Mezirow kaller et *menings-perspektiv*. Menings-perspektiver konstituerer individets praksis. De er et sett av mentale vaner som filtrerer persepsjon, kognisjon, språkbruk og handling. Det epistemiske aspektet angår individets forhold til kunnskap generelt, det psykologiske gjelder i første rekke *'the way people see themselves as individuals – their self-concept, needs, inhibitions, anxieties, and personality-based preferences.'* (Cranton 1994:29), mens det sosiolingvistiske aspektet handler om den mektige innflytelse som språket utøver. Gjennom kritisk refleksjon kan menings-perspektivet transformeres og bli mer differensiert, åpent og inkluderende. Individet forstås som en aktiv deltager i denne transformasjonsprosessen. Mezirow tar utgangspunkt i John Deweys enkle definisjon av refleksjon: *'Reflection means validity testing.'* (Mezirow 1991:101). I en voksenpedagogisk sammenheng vil det si å undersøke alle de skjulte og åpenbare faktorer som kan påvirke meninger, holdninger og handlemåter. Mezirow beskriver tre ulike former for refleksjon: innholds-refleksjon, prosess-refleksjon og premiss-refleksjon. Mens de to første representerer vesentlige aspekter av den hverdagslige tenkningen, innebærer premiss-refleksjonen en ekte kritisk refleksjon. Den søker å utgrunne de rammer og de ofte upåaktede antagelser som preger ethvert menneske: *'Premise reflection involves our becoming aware of why we perceive, think, feel or act as we do'* (Mezirow 1991:108). Gjennom den kritisk orienterte premiss-refleksjonen kan grunnleggende holdninger i form av livsanskuelse, verdinormer, vitenskaplig overbevisning osv. endres. Dette skjer ved at ubevisste holdninger og væremåter avdekkes. Derved kan det rettes et søkelys på skjulte maktstrukturer og andre faktorer som kan virke undertrykkene både i et samfunnsmessig og i et individuelt perspektiv.

Dersom en premissrefleksjon virkelig setter i gang en gjennomgripende utvikling, oppstår hva Mezirow kaller en perspektiv-transformasjon. Her har vi å gjøre med en gjennomgripende forandring som stammer fra dekonstruksjonen av en gitt *'world view'*, og som innebærer at denne erstattes med en ny og mer omfattende. En slik perspektiv-transformasjon er for Mezirow selve definisjonen på utvikling i voksenalderen. (Mezirow 1991:155). Perspektiv-transformasjonens sekvensielle struktur er beskrevet av Mezirow som en prosess gjennom ti

faser. Disse ti fasene vil kunne benyttes i en konkret pedagogisk anvendelse av transformativ teori. Hver av fasene kan danne grunnlaget for en voksenstudents refleksjoner over egen situasjon, egne behov og mulige utviklingsstrategier. Slik beskriver Mezirow de ti fasene (Mezirow 1991:168)⁴:

1. Et problem eller dilemma
2. Selv-kritikk med følelser av skyld eller skam
3. En kritisk vurdering av epistemiske, sosiokulturelle eller psykiske antakelser
4. Anerkjennelsen av at ens misnøye så vel som selve transformasjonsprosessen er erfaringer som vil være felles med andre, og at andre har oppnådd en tilsvarende forandring
5. Utforsking av mulighetene for nye roller, forhold og handlinger
6. Planlegging av konkrete handlinger
7. Innhenting av kunnskap for å realisere planene
8. Forsøksvis utprøving av nye roller
9. Bygging av kompetanse og selvtillit i de nye rollene og forholdene
10. En reintegrering i ens liv på bakgrunn av betingelsene som det nye perspektivet stiller

Det tas utgangspunkt i et konkret problem, og skritt for skritt bearbeides situasjonen med henblikk på endring.

5.2 Kritikk av transformativ teori

Kritikken mot transformativ teori har i hovedsak vært rettet mot selvets og bevissthetens sentrale rolle. En representant for denne kritikken er Bruce Pietrykowski (1998) som hevder at transformativ teori opererer på et mikro-nivå av personlig transformasjon og ikke inkluderer makroperspektivet knyttet til sosial og politisk forandring. Pietrykowski peker på at en postmoderne tilnærming kan gi viktige motargumenter mot transformativ teoris utgangspunkt i et rasjonelt, aktivt og ansvarstgende subjekt. Mezirow har deltatt i debatten om disse synspunktene. Han medgir at den postmoderne kritikken på mange områder er både berettiget og viktig, men hevder at individets rasjonelle evner ikke dermed skal frakjennes sin gyldighet og nødvendige sentrale plass (Mezirow 1999). Mikro og makro-perspektivet danner i følge Mezirow en enhet i transformativ teori.

Anthony Giddens retter i *Modernity and Self-Identity* (1991) kritikk mot en ensidig emansipatorisk holdning, og argumenterer for at visse former for avhengighet også har sin berettigelse. Fordi vi lever i en biologisk kropp og på en begrenset jord, blir det nødvendig å ta hensyn til implikasjonene av denne avhengigheten gjennom en etisk bærekraftig 'livspolitik'.

⁴ Mezirows 10 punkter er tydelig inspirert av John Deweys fem-trinns forskningsprosess (Dewey 1997).

Giddens kritikk er ikke eksplisitt rettet mot Mezirow, men en slik livspolitisk tenkning innebærer en etisk og økologisk orientering som kan komplettere og utvide Mezirows kritiske og emansipatoriske grunninnstilling.

6. Erik Erikson (1902-1994)

Erik Erikson var den første som innenfor psykoanalytisk teori i detalj beskrev utviklingslovmessigheter for hele livsløpet. Hans psykososiale teori om utviklingsmessige stadier var et pionerarbeid som fikk store konsekvenser for den videre livsløpsforskningen. Erikson tok utgangspunkt i Freuds psykoseksuelle utviklingsteori, men fjernet seg etterhvert fra denne. Fra et ensidig fokus på seksualitet hos Freud, utvidet Erikson perspektivet til å gjelde et bredt spektrum av kroppslige, psykologiske og sosiale faktorer. I tillegg til egen klinisk erfaring og psykologisk forskning hentet Erikson impulser til sin utviklingstenkning fra en rekke andre fagområder: filosofi, den progressive skolebevegelsen, møtet med urbefolkningskulturer, Ingmar Bergmans filmer osv..

Eriksons teori omfatter åtte stadier som dekker livsløpet fra fødsel til alderdom. De fem første stadiene: tillit, autonomi, initiativ, virksomhet og identitet gjelder tiden frem til og med ungdomsårene. I denne oppgaven vil fokuset være på den voksnes utvikling gjennom de tre siste stadiene: intimitet, generativitet og integritet. På grunn av identitetsbegrepets overordnede betydning for hele livsløpet, vil dette også belyses.

Slik oppfattet Eriksons livet inndelt i stadier med tilhørende kriser og psykososiale dyder⁵:

Stadier	Kriser	Psykososiale dyder
I: Spedbarn	Tillit vs. mistillit	Håp
II: Småbarn	Autonomi vs. skam og tvil	Vilje
III: Lekealderen	Initiativ vs. skyldfølelse	Besluttsomhet
IV: Skolealderen	Virksomhet vs. mindreverdighet	Kompetanse
V: Puberteten	Identitet vs. identitetsforvirring	Troskap
VI: Tidlig voksenalder	Intimitet vs. isolasjon	Kjærlighet
VII: Voksenalder	Generativitet vs. stagnasjon	Omsorg
VIII: Alderdom	Integritet vs. fortvilelse	Visdom

Tabell 1: Oversikt over Eriksons utviklingsstadier (etter Sugarman 1986:83)

5 Disse 'dydene' blir også omtalt av Erikson som psykososiale 'styrker' (*strengths*) (Erikson 1997:55). Dette kan forklare den noe uvanlige benevnelsen av håp som en dyd. Riktigere ville det være å hevde at det er evnen til håp som kan være en dyd.

Eriksons stadier kan forstås som en psykososial behovspyramide⁶. Hvert av stadiene fra tillit til integritet beskriver et grunnleggende psykososialt behov som et menneske ikke kan fungere tilfredsstillende uten.

De to sentrale begrepene i Eriksons stadietenkning er *identitet* og *epigenese*. Identiteten dannes gjennom at individet former seg selv og selv blir formet i møtet med en sosial omverden. For Erikson er det viktig at identiteten har begge disse kildene, at den delvis skapes innenfra og delvis formes fra omgivelsene. Identitetens opprinnelse er altså både individuell og sosial, men det sosiale tillegges gjennomgående større vekt i Eriksons identitetsteori.

Epigenesen er det prinsipp Erikson legger til grunn for den livslange utviklingsprosessen.

Begrepet stammer fra embryologien, og i en epigenetisk betraktning har hvert organ sin bestemte tilblivelsestid og sin stedlige plassering i helheten. En utviklingsarkitektur er i følge Erikson tilstede ved livets begynnelse: *'If we will only learn to let live, the plan for growth is all there'* (Erikson 1959:100). Dette betyr at utviklingen forholder seg til et ideelt mål samtidig som den er kumulativ, dvs. at resultatet av utviklingen på hvert trinn danner grunnlaget for utvikling av det neste. Uteblir et utviklingstrinn, oppstår det hindringer for de senere trinnene i prosessen (Erikson 1959:52). Som strukturerende prinsipp binder den epigenetiske utviklingsideen fortiden til fremtiden på en slik måte at nåtidens handlinger blir premissgivere for senere utviklingsmuligheter.

Frem til ungdomstiden legges grunnlaget for at en selvstendig identitet kan dannes. Resten av livsløpet kan forstås som en utdyping og realisering av identiteten gjennom voksenalderens mulighet for *intimitet* og *generativitet* og til slutt i alderdommens mulige aksepterende *integritet*.

For Erikson danner psykososiale 'dyder' (*virtues*), som evnen til håp, troskap, kjærlighet, omsorg og visdom, en etisk/moralsk ramme rundt de åtte utviklingsstadiene (Erikson 1997:55). Håpet er overordnet barndommens tillit og mistro. Troskap danner rammen for ungdomsårenes identitet versus identitetsforvirring. Kjærlighet er intimitetens frukt. Omsorg knyttes til voksenalderens generativitet, og visdom er integritetens uttrykk i alderdommen. Tilknytningen av bestemte 'dyder' til hvert av stadiene gir Eriksons teori et tydelig etisk preg. I dette dydsetiske utviklingsperspektivet danner bestemte moralske egenskaper grunnlaget for utviklingen videre.

Livsløpet utfolder seg for Erikson i et etisk og verdiladet drama. Eriksons utviklingsforståelse bygger på at livet er fokusert rundt bestemte oppgaver eller utfordringer som viser seg i form av

6 Se for eksempel Levenson et. al. (2001) og Ziegler (2004) for en relatering av Eriksons stadier til Abraham Maslows tenkning.

et konfliktfylt forhold til polariteter: fra spedbarnets *tillit versus mistillit* til alderdommens *integritet versus fortvilelse*. Avgjørende momenter i denne utviklingen er de kriser som med nødvendighet tilhører livsløpet. I følge Erikson står den voksne overfor viktige livsvalg som kan føre til regresjon eller ‘forløsning’.

6.1 Krise

Sentralt i Eriksons teori står de psykososiale krisene som opptrer i forbindelse med hvert av stadiene. Disse krisene gjenspeiler en konflikt i personlighetens relasjon til sin omverden.

Krisene er nødvendige hjelpemidler i den voksnes utviklingsprosess og innevarsler at bearbeidelsen av et nytt livstema står for tur. I kriseperiodene er potensialet for vekst høyt, men dette er også et tidsrom hvor personen er sårbar og preget av usikkerhet. Erikson kaller ved flere anledninger disse krisene for normative. Normative kriser beskrives ham som mer fruktbare sammenlignet med traumatiske eller nevrotiske kriser (Erikson 1959:116).

Erikson bruker ordet ‘krise’ i dets opprinnelige greske betydning⁷ der betegnelsen uttrykte et vendepunkt eller en forandring. Det ligger en risiko i å gå inn i en krise, utfallet er ikke sikkert, ellers ville det ikke være en ekte krise, men først gjennom å sette noe på spill kan identiteten for Erikson utdype og berike sin natur.

6.2 Identitet

Den moderne bruken av ordet identitet er i stor grad skapt av Erikson⁸. Dette ordet har vist seg svært vanskelig å definere, og anvendes i en rekke ulike betydningsnyanser. Erikson knyttet primært begrepet identitet til et utviklingsstadium i ungdomstiden. Fra å ha vært hengitt sine nære omsorgspersoner i barndommen vil det unge mennesket etterhvert forme sin egen identitet og derved forholde seg til sin sosiale omverden på en mer selvstendig måte. For en ungdom betyr dette *‘that one is developing a defined personality within a social reality which one understands.’* (Erikson 1980:95). Erikson aksepterer ingen enkel formel for identitetsdannelsen og beskriver utviklingen av identiteten som en meget kompleks og sammensatt hendelse. En rekke ulike faktorer er integrert i denne prosessen: *‘constitutional givens, idiosyncratic libidinal needs, favored capacities, significant identifications, effective defenses, successful sublimations and consistent roles.’* (Erikson 1980:74). Selv om Erikson også anerkjenner betydningen av det bevisste ‘jeget’ og av en ‘eksistensiell identitet’ (Erikson 1980:73), gir han dette ingen

⁷ *Krisis* var opprinnelig et medisinsk uttrykk på gresk og betegnet vendepunktet i et sykdomsforløp. Kineserne har to tegn for krise. Det ene betyr fare, det andre betyr mulighet. (Sugarman 1989:147)

⁸ Betegnelsen ‘personlig identitet’ ble riktignok brukt innenfor den amerikanske pragmatismen så tidlig som 1890 av William James (James 1897), men da med en noen annen betydning: bevissthetens opplevelse av identitet i forhold til *‘the stream of consciousness’*.

fremtredende rolle i utformingen av identiteten.

Identitetens avgjørende funksjon i årene rundt puberteten betyr imidlertid ikke at dens virksomhet begynner eller avsluttes med ungdomstiden (Erikson 1980:122). Utviklingen av identiteten forstås av Erikson som et livslangt prosjekt, selv om han i liten grad trekker dette frem i sin beskrivelse av voksenalderens stadier.

I boka *Identity and the Life Cycle* fra 1959 beskriver Erikson hvor vanskelig det var å fiksere identitetsbegrepet, og at han måtte bruke flere innfallsvinkler for å artikulere sine intensjoner. Gjennom å knytte biografiske og kliniske eksempler til sine teoretiske overveielser presenterer Erikson identiteten som en syntese av individets selv-erfaring og dets møter med anerkjennende andre mennesker. *'The conscious feeling of having a personal identity is based on two simultaneous observations: the immediate perception of one's self-sameness and continuity in time; and the simultaneous perception of the fact that others recognize one's sameness and continuity.'* (Erikson 1959:23) Slik kan identiteten forstås som et Janus-fenomen, der det ene ansiktet er vendt innover mot det indre og det andre er vendt ut mot verden. Identiteten skapes og opprettholdes ut fra en bevisst intensjon, samtidig som identiteten preges og formes i det ubevisste gjennom sosiale og kulturelle påvirkninger. For Erikson betyr dette at hver av livets stadier byr på en identitetsmessig utfordring: en sunn integrasjon av menneskets egenvilje og autonomitet i forhold til de familiære, yrkesmessige og kulturelle oppgaver og forpliktelser. Individets oppgave består i å bevare seg selv og sin selv-identitet samtidig som han eller hun går helt og fullt opp i sine livsoppgaver. Ja, nettopp ved å gi seg hen til livets gitte gjøremål, kan i følge Erikson identiteten utvikle seg best mulig. Også tilværelsens biologiske side er integrert i Eriksons identitetsforståelse. *'Erikson defined identity through the interaction of biological, psychological, and social processes. It is in the interaction among one's psychological and biological dispositions and one's social context that ego identity becomes defined, affirmed, and confirmed.'* (Kroger 2002)

Sammenlignet med Levinsons og Meziows forståelse av utviklingsdynamikken mellom individ og samfunn, fremstår Eriksons identitetsbegrep med en større komponent av tilpasning og innordning i den bestående samfunnsstrukturen.

6.3 Voksenlivets stadier hos Erikson

6.3.1 Intimitet

Etter at den unge voksne har lagt tenårenes grunnleggende identitetskrise bak seg, vil hun eller han i følge Erikson måtte konfronteres med intimitetens utfordringer. Intimitet oppstår ikke kun i kjærlighet og vennskap, men gjelder generelt kvaliteten på de relasjoner det unge mennesket

skaper til andre mennesker, til verden og til seg selv. Det handler om å utvikle en solidaritet og en evne til å ofre eller inngå kompromisser. Dette er i følge Erikson nødvendig når mennesker med ulik bakgrunn må sammenveve sine vaner og forme et felles miljø.

Ekte intimitet krever at man går inn i relasjoner på en åpen og omsorgsfull måte, og at man er villig til å dele de mest personlige aspekter av seg med andre. Intimiteten krever også moralsk styrke til å leve opp til sine forpliktelser. '*... the intimacy now at stake is the capacity to commit oneself to concrete affiliations which may call for significant sacrifices and compromises.*

(Erikson 1963:263)

Det motsatte av intimitet er for Erikson isolasjon. Isolasjon viser seg ved at det i første rekke oppstår stereotype og formaliserte forhold, ofte med en ensidig fokus på seksualitet eller makt. I slike situasjoner er det i følge Erikson fare for regresjon tilbake til ungdomsårenes identitetskonflikt.

I spennet mellom isolasjon og intimitet vil den unge voksne kunne bygge videre på sin identitet. Dette skjer i en årelang erfaringsutvikling hvor nærhet og avstand, hengivelse og maktbruk, ømhet og drift vil utprøves og gjennomleves. Erikson betoner eksplisitt at den evnen som dypere sett utvikles i dette stadiet er kjærlighet.

6.3.2 Generativitet

Generativitet er for Erikson et meget omfattende begrep som går ut over betydningen av produktivitet eller kreativitet. Det handler om evnen og viljen til å ta et overordnet ansvar. Han omtaler det blant annet slik: '*... the spirit of adulthood which the Hindus call "the maintenance of the world"*' (Erikson 1997:66) I første rekke knytter Erikson generativitet til ønsket om å bli foreldre og føre slekten videre, men peker på at det også innebærer å skape '*... new products and new ideas, including a kind of self-generation concerned with further identity development.*' (Erikson 1997:67).

Generativitetens utvikling innebærer evnen til å lede andre og være et eksempel for de som er yngre. Antitesen er stagnasjon og overdreven avvisning av andre. Stagnasjonen og avvisning vil i tråd med Eriksons analyse føre til en regresjon der den voksne kan falle tilbake til en narsissistisk selvopptatthet. Erikson påpeker at avvisning kan forstås både som en nødvendig grensesetting og som destruktiv sjåvinisme eller rasisme. For å kunne ta ansvar og være omsorgsfull, må dette skje innenfor visse grenser, men dersom avgrensingen blir for dominerende, oppstår perverterte tolkninger av 'de andre' som fiender eller ødeleggere. De fruktbare evnene som kan utvikles i dette livsstadiet er toleranse, omsorg og produktiv skaperevne.

6.3.3 Integritet

Integritet betyr for Erikson sammenheng og helhet. I denne siste livsfasen er oppgaven knyttet til å akseptere og innse berettigelsen og nødvendigheten av at livet ble som det ble. Heri ligger ikke en bedømmelse av om det som skjedde var godt eller om det ideelt sett var det beste valget. I stedet handler integritet om en fullbyrdelse av identitetsutviklingen i retning av å akseptere sitt eget liv på godt og ondt, å godta livets realiteter med sine feil og mangler så vel som med de gode sidene. Erikson sammenfatter betydningen av begrepet integritet slik: *'It is the acceptance of one's own and only life cycle and of the people who have become significant to it ...'* (Erikson 1959:98).

Det motsatte av integritet er for Erikson frykt for døden og en manglende akseptering av det egne livsløpet. Livet kan oppleves som bortkastet, og den gamle vil da med bitterhet kunne fortvile over både sin egen situasjon og over sin fortid.

For Erikson vil utviklingen av en integritet innebære å kunne forholde seg mer filosofisk til tilværelsen. Resultatet av dette kan bli at den eldre utvikler visdom. Filosofien kan bidra til å opprettholde en viss orden og mening i en tid da nedbrytningen ellers er fremtredende.

Motsatsen til den filosofiske grunnholdningen er stivsinn og dogmatikk.

Erikson er opptatt av å se sammenhenger mellom de minste barna og de gamle. Hos barnet er håpet knyttet til det aller første livsstadiet. For den gamle er visdom nettopp forbundet med evnen til bevare et håp og samtidig innse dødens nødvendige realitet.

6.4 Erikson: kritikk og nyere forskning

Av alle teorier om utvikling i livsløpet er det uten tvil Eriksons som har blitt mest kjent og som har generert mest videre forskning. Innenfor voksenpsykologi og voksenpedagogikk er det særskilt begrepene identitet, intimitet og generativitet som har vist seg fruktbare for empirisk forskning. I dag finnes det både en neo-eriksonianisme og et eget forskningsfelt som bærer betegnelsen identitetsstudier. James Côté betegner *Identity Studies* som en *'...fast-growing and increasingly popular area of research and theory.'* (Côté 2005).

Den mest kjente videreutvikling av Eriksons identitetskonsept er gjort av James E. Marcia som har differensiert dette begrepet i fire underkategorier (Marcia 1966). En annen kjent bearbeidelse av Eriksons begreper er utført av Anthony Giddens. Han tar eksplisitt utgangspunkt i Eriksons forståelse av identitet, tillit og intimitet i sine sosiologiske analyser av menneskenes kår i de sen-moderne samfunn (Giddens 1990, 1991).

Både Eriksons og Marcias arbeider har møtt omfattende kritikk, særlig fra feministiske (Sorell & Montgomery 2001) og postmoderne tenkere (Phoenix & Rattansi 2005). Kritikken fra

feministisk hold har i hovedsak rettet seg mot manglende kjønnsmessig, etnisk og politisk bevissthet, mens postmoderne kritikere har rettet oppmerksomheten mot det normative og universelle i disse teoriene. Særlig har det blitt stilt spørsmålstegn ved identitetsbegrepets humanistiske tilknytning og idéen om et *'core self'*.

Voksenalderens stadier i Eriksons utviklingsteori har blitt studert empirisk i ulike populasjoner i forhold til kjønn, klasseforskjeller, geografisk tilhørighet osv.. En rekke forskningsprosjekter har bekreftet relevansen av Eriksons grunnbegreper også i dag (se bl. a. Miner-Rubino, Winter & Stewart 2004).

7. Daniel Levinson (1920-1994)

I 1978 publiserte Daniel Levinson *The Seasons of a Mans Life*. Boken ble umiddelbart en bestselger og mottok så vel begeistrede omtaler som sterk kritikk. I følge Johan Fjord Jensen (1996) er dette en av den amerikanske psykologiens mest velskrevne verk, mens Laurel W. Richardson (1979), en samtidig anmelder, anbefalte at boken burde skrives helt om, avsnitt for avsnitt, på grunn av sitt upresise og uvitenskapelige språk.

The Seasons presenterte resultatene av et forskningsprosjekt fra årene 1968-73, hvor et forskerteam ved Yale University i USA gjennomførte 40 dybdeintervjuer med menn i alderen 35-45 år. 17 år senere ga Levinson ut *The Seasons of a Womans Life* (1996) der han hadde gjennomført en tilsvarende undersøkelse basert på intervjuer av 45 kvinner.

Boken fra 1978 fikk raskt relativt stor vitenskapelig oppmerksomhet da det ble klart at her forelå et pionerarbeid både når det gjaldt den vekselvise inndelingen mellom stabile perioder og overgangsperioder gjennom livsløpet, og i forhold til å knytte bestemte alderstrinn til utviklingsstadiene.

Levinsons forståelse av livsløpet var helhetlig og organisk i sin grunnorientering. *'The life cycle is an organic whole and each period contains all the others.'* (Levinson 1978:321) De enkelte *seasons* innordnet seg rytmisk i helheten gjennom en vekselvis betoning enten på de utfordringer samfunnet gir eller med hovedvekten på indre eksistensielle spørsmål. Til sammen beskrev Levinson ni perioder eller stadier i den voksnes utvikling. Dette innebar en videre differensiering i forhold til Erikson som for samme livsavsnitt kun hadde tre.

Levinsons ni stadier i voksenalvets utvikling ser slik ut:

Alder	Type	Levinsons benevnelse på perioden	Æra
17 – 22 år	Overgang	<i>Early adult transition</i>	<i>Pre-adulthood</i>
22 – 28 år	Begynnende livsstruktur	<i>Entry Life structure for early adulthood</i>	<i>Early adulthood</i>
28 – 33 år	Overgang	<i>Age 30 transition</i>	
33 – 40 år	Kulminerende livsstruktur	<i>Culminating Life structure for early adulthood</i>	
40 – 45 år	Overgang	<i>Mid-life transition</i>	<i>Middle adulthood</i>
45 – 50 år	Begynnende livsstruktur	<i>Entry Life structure for middle adulthood</i>	
50 – 55 år	Overgang	<i>Age 50 transition</i>	
55 – 60 år	Kulminerende livsstruktur	<i>Culminating Life structure for middle adulthood</i>	
60 – 65 år	Overgang	<i>Late adult transition</i>	<i>Late adulthood</i>

Tabell 2: Oversikt over utviklingsstadiene hos Levinson⁹.

Tre sentrale komponenter er integrert i Levinsons modell; det sosiale, det psykologiske og det biologiske grunnlaget: *‘I wanted to create an overarching conception of development that could encompass the diverse biological, psychological and social changes occurring in adult life.’* (Levinson 1978:8). Levinson mente at denne relasjonelle helheten var begrunnelsen for inndelingen i bestemte aldersperioder. Han trekker frem at forskning på utvikling innenfor hvert av disse områdene ikke hadde funnet noen sammenheng mellom utviklingsnivå og alder. Først når alle tre forstås integrert i en overordnet utvikling av livsstrukturen, viser sammenhengen mellom utviklingsstadier og alder seg, hevder Levinson. (1978:318)

7.1 Struktur og overgang

Livsløpets utvikling oppfattes av Levinson som en vekslende dialektikk mellom behovet for stabilitet og nødvendigheten av transformasjon gjennom endring og nedbryting. For å beskrive denne vekslingen brukes begrepene struktur og overgang (*transition*). Perioder med overvekt av struktur handler om å gjøre noen tydelige valg, om å forbinde seg og forplikte seg overfor arbeidsoppgaver og menneskelige relasjoner: *‘The primary task of every stable period is to build a life structure: a man must make certain key choices, form a structure around them, and pursue his goals and values within this structure.’* (Levinson 1978:49). Etter en stabil periode er tiden moden for videre utvikling og nye utfordringer. En overgang gir da muligheten for å skape en livssituasjon som er bedre tilpasset individets egne ønsker: *‘We need developmental transitions in adulthood partly because no life structure can permit the living out of all aspects of the self.’* (Levinson 1978:49).

Når tiden er moden for å søke nye utfordringer, må den gamle livsstrukturen overvinnes: *‘The*

⁹ Benevnelsen i denne oversikten referer til de reviderte uttrykkene som Levinson utviklet i sin andre bok fra 1996. Originale engelskspråklige betegnelser er brukt.

task of a developmental transition is to terminate a time in one's life: to accept the losses the termination entails; to review and evaluate the past. (Levinson 1978:51). For Levinson er evnen til å avslutte en livsperiode og å bryte ned en livsstruktur både nødvendig og konstruktiv i et helhetlig livsperspektiv.

Slik forstår Levinson utviklingen gjennom livsløpet som en dynamisk integrasjon av utadvendt forpliktende strukturskaping og mer innadvendt, søkende forandring. Tider med struktur preges av relativt større ro og tilfredsstillelse, mens overgangene drives frem av en letende uro og ønsket om en dypere realisering av individuelle muligheter og 'drømmer'.

7.2 Overblikk over livsløpet hos Levinson

Grunntrekkene i Levinsons teori ser slik ut: Livet er inndelt i æraer (eras) på ca 20 år, tilsvarende én generasjon. Hver æra inneholder to underperioder samt to overganger (*transitions*) og har denne strukturen: overgang - begynnende livsstruktur - overgang - kuliminerende livsstruktur. Levinson studerte menn og kvinner i alderen 35-45 og nedenfor er kort gjengitt hans beskrivelse av livsoppgaver og utfordringer knyttet til alderen frem til 45 år. De siste livsperiodene av plasshensyn er utelatt her da han også er mindre spesifikk om innholdet i disse.

*71-22: Early adult transition*¹⁰

Dette er en overgang til den første voksne æra. Barndommen er definitivt over og voksenalderens utfordringer setter inn. For Levinson er denne overgangen et fundamentalt vendepunkt i livet. Den unge voksne står på grensen til en ny tilværelse uten å kunne ha noen helt klar idé om hva som skal komme. Tungtveiende atskillelser og knyttingen av nye relasjoner vil prege denne tiden. Livet settes på prøve samtidig som den første voksne identiteten dannes.

22-28: Entry Life structure for early adulthood

Nå er oppgaven å gjøre noen nøkkelvalg i forhold til yrke og samliv. Ofte skjer det en tydeligere atskillelse fra foreldrehjemmets livsstil og kultur. Den livsstrukturen som nå bygges vil måtte være provisorisk, men den er et nødvendig første forsøk på å etablere seg i verden. Perioden vil være preget av utprøving av ulike muligheter i arbeid og kjærlighet så vel som i vennskap og livsstil. Det er viktig å både utforske de forpliktelser som voksenlivet kan by på i denne alderen og samtidig holde fremtiden så åpen som mulig.

¹⁰ Fremstillingen som følger ligger tett opp til Levinsons egen sammenfatninger (Levinson 1978:56 og 1996:26).

28-33: Age 30 transition

I denne perioden kommer den første muligheten til å revidere og endre på enkelte elementer i den nåværende livsstrukturen. En begynnende individuasjon setter inn. Den fortsatt unge voksne kan begynne å lete etter nye muligheter og alternativer til sin livsstil.

Livet får en mer alvorlig tone, og ofte oppleves en krise i forhold til forrige periodes livsstruktur. Det kan tas viktige avgjørelser som fører frem til en ny struktur bedre tilpasset evner, idealer og muligheter.

33-40: Culminating Life structure for early adulthood

I denne alderen vil den primære oppgaven være å utforme en livsstruktur som befester ens plass i samfunnet i tråd med de ennå ungdommelige 'drømmer' og mål for livet. Samtidig skjer det en bevegelse fra junior- til senior-medlemskap i de voksnes verden. Stigen blir en viktig metafor for den etableringen som nå skjer. Alderstrinnet gir mulighet for vekst karrièremessig, familiært, økonomisk, i forhold til kreativitet, sosial status osv.. Slutten av denne perioden gir rom for det Levinson i sin første undersøkelse av menns liv kalte: *'Becoming One's Own Man'*. (Levinson 1978:60)

40-45: Mid-life transition

Dette er i følge Levinson den mest markante og på mange måter viktigste overgangen i livsløpet. Her gjelder det å bygge en bro mellom to æraer. Den ungdommelige voksenalderen er over og 30-årenes livsstruktur vil avsluttes. Nå setter individuasjonen for alvor inn og polariteter som ung/gammel, feminin/maskulin eller kreasjon/destruksjon krever en ny bearbeidelse og begynnende integrasjon. Spørsmål som: 'Hva har jeg gjort med mitt liv?', 'Hva vil jeg egentlig få ut av dette livet?' dukker opp. *'... for the great majority of men this is a period of great struggle within the self and with the external world.'* (Levinson 1978:60) Fra arbeidet med individuasjonen kan det formes en nytt livsmønster som kan gi bedre plass for det modifiserte selvet som blir resultatet av denne overgangen.

7.3 'Drømmen'

'Drømmen' er for Levinson en vital visjon som inspirerer enkeltmennesket til å handle i verden. Tidlig i livet er 'drømmen' en *'... vague sense of self-in-world, an imagined possibility of one's adult life that generates excitement and vitality.'* (Levinson 1996:238).

Opgaven ved overgangen inn i den tidlige voksenalderen er å finne en livsstruktur hvor man kan begynne å realisere drømmen. Overganger senere i livet vil handle om å modifisere denne drømmen, tilpasse den til livets realiteter og muligheter. Selv om Levinson ikke eksplisitt

nevner eksistensiell psykologi eller filosofi, bærer hans forståelse av 'drømmen' tydelig et slikt preg. 'Drømmen' handler om å søke det egentlige og det individuelt unike i et menneskes tilværelse. Den representerer individsiden i samspillet mellom person og samfunn. *'Those who build a life structure around the 'Dream' in early adulthood have a better chance for personal fulfillment.'* (Levinson 1978:92) 'Drømmen' kan gi kraft og livslust, men dersom den ikke modifiseres og endres gjennom livets ulike perioder, vil den kunne bli en kilde til lidelse og stagnasjon. Forvandlingen av 'drømmen' er et vesentlig innslag i Levinsons teori. Det handler imidlertid ikke om å overvinne eller avskaffe den, for eksempel i form av å bli kvitt ungdomstidens illusjoner. 'Drømmens' tilstedeværelse er for Levinson nødvendig for å leve et tilfredsstillende liv. *'A life based upon a dream has a special, vital quality; any other is at best a compromise and at worst a defeat.'* (Levinson 1996:239) Å ha en 'drøm' vil si å være i dialog med sitt indre, å omskape drømmen vil si å eldes med verdighet.

7.4 Utviklingsoppgaver

Tanken om at bestemte utviklingsoppgaver er sentrale for utviklingen i voksenalderen var nærmest gjengs tankegods innenfor voksenpsykologisk teori på 60- og 70-tallet (Havighurst 1980). Levinson inkorporerte dette i sin forståelse av voksenalderens utviklingsmuligheter. Hver av livets 'seasons' fikk sitt innhold og sin karakter på bakgrunn av bestemte oppgaver: *'Each stable period has ... tasks of its own which reflects its place in the life cycle and distinguish it from other stable periods.'* (Levinson 1978:49) Eksempler på slike livsoppgaver er å stifte familie, etablere seg i yrkeslivet, gjøre en karriere osv..

Levinson påpeker at selve begrepet utviklingsoppgave indikerer at dette er noe som kan utføres godt eller dårlig. Å bedømme resultatet av løsningen på en konkret oppgave kan være vanskelig nok, men å vurdere kvaliteten på utfallet av en utviklingsoppgave er et svært krevende prosjekt. En rekke faktorer må tas med i vurderingen. I bunn og grunn vil bedømmelsen måtte gjøres ut fra individets egen opplevelse av tilfredsstillelse i sin livssituasjon, hevder Levinson.¹¹ Det kan ikke gis normer for hva som er riktige løsninger på lives store oppgaver.

7.5 Individuasjon – harmoni mellom polariteter

Carl G. Jung var den første som beskrev midtlivsovergangen i moderne tid. Han hevdet at ved 40-årsalderen kunne det begynne en fornyet individualiseringsprosess som han ga betegnelsen individuasjon (Jung 1989:109). I følge Levinson er dette en prosess som handler om hvordan et

¹¹ En slik tenkemåte er tydelig influert av amerikansk pragmatisme og John Dewey som benekter at den enkeltes situasjonsbundne erfaring kan bedømmes ut fra en mål-middel-tenkning (Løvlie 1992).

menneske blir mer og mer en unik individualitet samtidig som det fordyper og harmoniserer sitt forhold til samfunn og kultur: *'Individuation is not without painful transitions and recurrent setbacks, but holds the possibility of continual self-renewal and creative involvement in one's own and other's lives.'* (Levinson 1978:32).

Levinsons forståelse av individuasjonen er knyttet til overgangen mellom andre og tredje æra, til den såkalte 40-årskrisen. Mens Erikson forbinder generativitet/stagnasjon med denne livsfasen, ønsker Levinson å se dypere inn i de eksistensielle sjiktene av tilværelsen. Levinson referer til Elliot Jaques (1965) som skrev at det sentrale temaet i denne alderen er å komme til forsoning med ens egen dødelighet. Den grunnleggende polariteten mellom liv og død utarbeider Levinson videre til fire polare temaer for midtlivs-individuasjonen: gammel/ung, destruksjon/kreasjon, maskulin/feminin og forbindelse/separasjon. Alle disse motsetningene er til stede hele livet, men de virker med særskilt styrke i denne alderen. Polariteter som disse kan aldri helt forsones eller overskrides. Likevel hevder Levinson at bearbeidelsen av dem i retning av en delvis integrasjon er vesentlig for å kunne leve den siste halvdelen av livet på en tilfredsstillende måte. Det overordnede målet er å utvikles mot en harmonisering av tilværelsens polariteter: *'The 'balance of nature' is a mixture of destruction and creation. Both are essential to the overall harmony and evolution of the world.'* (Levinson 1978:223). På en tilsvarende måte var motsetningen mannlig/kvinnelig et viktig tema for Levinson. Han hevder for eksempel at en mann vil oppnå større tilfredsstillelse både i yrkeslivet og kjærligheten dersom han utvikler og integrerer i seg sin feminine side. For både mann og kvinne vil en utvikling av den motstående kvaliteten bety et rikere følelsesliv, et mer fruktbart sosialt engasjement, og en større dybde i ensomme stunder (Levinson 1978:236).

7.6 Levinson: kritikk og nyere forskning

Levinson har ikke på samme måte som Erikson ført til nye skoledannelser eller nye forskningstradisjoner. Det er Levinsons fokusering på den rytmiske inndelingen av livet i struktur og overgang som har vist seg mest aktuell for videre forskning. Eksempler på forskere som har arbeidet videre med Levinsons *transitions* er Merriam (2005), Bridges (1991) og Sugarmann (1986).

Forøvrig har Levinsons arbeid inspirert til en rekke enkeltprosjekter som i hovedsak har handlet om å evaluere hans funn opp mot utvalg i andre sosiale og geografiske sammenhenger.

Eksempler på forskning som bekrefter og utdyper Levinsons funn er: Mattison (1981), Sherman (1987), Ornstein, Cron, Slocum (1989), Ornstein og Isabella (1990), Cain (1994), Baird (1998). Disse studiene er utført i ulike geografiske og samfunnsmessige sammenhenger, fra

yrkeskriminelle i USA til landsbybefolkning i Sør-India.

Det har også blitt fremført en god del kritikk av Levinsons arbeid. Denne kritikken retter seg i hovedsak mot følgende temaer: Levinsons utviklingspsykologiske tilnærming og hans ensidige demografiske utvalg blir kritisert fra et sosiologisk perspektiv (Dannefer 1984). Det metaforiske språket i Levinsons tekster mangler vitenskaplig klarhet (Damon & Hart 1992). Levinsons universalistiske hypotese er ikke metodisk holdbar (Riley 1978).

Del III

I denne delen av oppgaven skal det foretas en kritisk evaluering av de to utviklingspsykologiske teoriene om utvikling i voksenalderen. Deretter følger en kortere drøfting av alle tre teoriene sett i sammenheng. I konklusjonen til slutt trekkes det frem elementer fra hver av teoriene som kan være fruktbare i en integrert forståelse av utviklingen i voksenalderen.

8. Kritisk komparativ evaluering av Eriksons og Levinsons teorier

Inspirert av transformativ teori vil oppmerksomheten i dette kapitlet rettes mot de ofte uuttalte forståelsesrammene som ligger til grunn for Eriksons og Levinsons teorier. En slik analyse vil kunne være orienterende for en voksenpedagog som søker å forstå teoriernes dypere pedagogiske implikasjoner.

Den følgende drøftingen tar utgangspunkt i Mezirows kritiske premiss-refleksjon. For å kunne evaluere de to teoretikerne opp mot hverandre, blir det nødvendig å analysere forutsetninger for og konsekvenser av deres livsløpsforståelse. Transformativ teori trekker frem at meningsperspektiver oppstår i relasjon til epistemiske, psykologiske og sosiolingvistiske forhold. Da det i denne drøftingen gjelder en analyse av teorier, vil de epistemiske aspektene av meningsperspektivet settes i fokus.

Transformativ teori fokuserer også på maktutøvelse og undertrykkelse. I hvor stor grad er et konkret individ offer for preging og påvirkning fra skjulte kulturelle og samfunnsmessige meningsmønstre? I hvor stor grad er individet selv bærer av holdninger og adferdsmønstre som undertrykker andre? Dette er spørsmål som verken Levinson eller Erikson tar opp, og som gjør at deres teorier om utvikling kan forstås som konserverende og tradisjonsbevarende.

8.1 Likheter og forskjell

Ved første blick viser det seg flere likheter mellom Eriksons og Levinsons teorier. Begge forfatterne var skolert innenfor den freudianske psykoanalytiske tradisjonen. Begge så det som nødvendig å overskride Freud gjennom å hente inspirasjon fra Jung såvel som fra sosiologisk

og sosialpsykologisk tenkning. Både Erikson og Levinson legger vekt på bestemte livsoppgaver knyttet til de ulike livsaldrene, og begge oppfatter kriser og en 'kamp' mellom polariteter som nødvendige elementer i livsløpet. Levinson kjente godt til Eriksons teori, og i sine bøker knytter han an til Erikson både med anerkjennelse og kritikk. Sammenfattende sier Levinson om sitt forhold til Erikson: *'Our view builds on and adds to his, and is not antithetical to it.'* (Levinson 1978:323). En sentral likhet mellom de to er for eksempel hvordan Levinsons æraer sammenfaller med Eriksons siste stadier (Levinson 1978:29).

Det blir likevel for enkelt å se Levinsons teori kun som en videreutvikling av Erikson og et bidrag til en differensiering av stadiene. Forskjellene mellom de to er både store og viktige i en voksenpedagogisk kontekst.

Ved å fokusere på elementer i de meningsperspektiver Eriksons og Levinsons teorier opererer innenfor kan vesentlige ulikheter avdekkes. I sitt syn på moralens rolle i livets utviklingsdynamikk skiller de to tydelig lag. Eriksons eksplisitte dydstenkning står overfor en etisk tenkning i tradisjonen fra amerikansk pragmatisme hos Levinson. De har grunnleggende ulike holdninger til vektleggingen av innhold kontra struktur i stadiene, til stadienes normative betydning, til spørsmålet om kontinuitet og diskontinuitet i utviklingsprosessen, samt at de forsto betydningen av midtlivskrisen på ulike måter. Gjennomgangen videre vil avgrenses til å se på disse overordnede temaene.

8.2 Etisk grunnholdning

Ved å rette oppmerksomheten på de moralske aspektene av en pedagogisk eller psykologisk teori, synliggjøres de praktiske konsekvensene av denne teorien. Det var ikke uten grunn at Kant kalte sin moralske filosofi for praktisk. Moralske og etiske problemstillinger handler om hvilke gjerninger som kan sies å være gode eller fruktbare. Dette er følgelig et pedagogisk kjernespørsmål.

Erikson beskriver hvordan hans stadier er forbundet med en mulig oppnåelse av bestemte psykososiale dyder eller som kjærlighet og omsorg. Derved knyttes det et element av dydsetikk til realiseringen av stadiene. Dette utarbeider Erikson helt konsekvent ved at han beskriver utviklingen av navngitte dyder som resultat av den læring og de livskriser som hvert av stadiene innebærer. Livsløpet forstås av Erikson som en etisk utvikling der individet erverver fastsatte moralske evner for hvert av de åtte utviklingstrinnene. Oppnåelsen av evnen til kjærlighet og omsorg sees som et nødvendig grunnlag for at stadiene intimitet og generativitet skal gjennomleves på en tilfredsstillende måte. Her ligger det et teleologisk etikkssyn til grunn. Utviklingen gis et bestemt mål hvor oppnåelsen ligger i fremtiden. Bevisstheten om dette målet

kan være en rettesnor for terapeuter, pedagoger og for individet selv.

Levinsons teori inneholder ikke denne type målformuleringer. Bedømmelsen av om en bestemt utvikling var god eller ikke overlates til individets egen erfaring. Ingen navngitt dyd eller bestemt evne skal utvikles. De ulike utviklingsoppgavene er hos Levinson langt mer abstrakt beskrevet. Det er opp til individet selv å konkretisere disse i forhold til de muligheter som finnes i en gitt livssituasjon. Levinsons etiske perspektiv er tydelig inspirert av John Dewey¹² og amerikansk pragmatisme, uten at han refererer eksplisitt til dette. På samme måte som Dewey tar Levinson utgangspunkt i 'et følt problem', i en konkret situasjon som krever revurdering og endring.

Mens livsløpets etiske aspekter er et stort tema hos Erikson, gis det relativt liten plass hos Levinson. Hans knappe behandling av et så vidtfnvendende og vesentlig område gjør hans teori uklar på dette feltet. Begge disse etiske tilnærmingene har sine sterke og svake sider. Erikson står i fare for å bli determinerende og moraliserende, mens Levinson kan tolkes som relativistisk og selvfokusert.

Der Erikson betoner enkelte allmenne og arketypiske livsoppgaver forbundet med den kristne kulturarvens etiske dyder, er Levinson mer individfokusert og fremhever større differanse, større variasjon i det enkelte liv.

Sett i lys av transformativ teori er det en større fare hos Erikson for at individet ukritisk blir stående innenfor et gitt meningsperspektiv. Når utviklingens utfordringer til en stor del forstås som konflikter i individet selv, og løsningen på konfliktene innebærer å oppfylle bestemte forhåndsdefinerte etiske mål, inspireres det ikke til emansipasjon utover dette. Erikson legger vekt på individets forpliktelser overfor fellesskapet, men han er ikke tilsvarende opptatt av samfunnets og fellesskapets ansvar overfor den enkelte. I lys av Eriksons teori vil individet være mer utsatt for maktovergrep av intimitetstyrannisk (Sennett 1976) eller selv-teknologisk natur (Krejsler 2004). Her trenger teorien en korreksjon i retning av transformativ teori. En perspektiv-transformasjon ville kunne åpenbare en rekke skjulte svakheter hos den som ukritisk blir stående innenfor tradisjonelle normer og målsetninger.

Levinsons pragmatiske perspektiv fristiller individet i større grad fra normativt press utenfra sammenlignet med Erikson. Dette legger et større ansvar på individet, og derved oppstår en fare

12 Slektskapet mellom Dewey og Levinson blir tydelig artikulert gjennom følgende karakteristikker som Mead gir av Deweys etiske tenkning: 'Dewey has four definitions of the moral end, "the realization of the individuality," "the performance of specific functions," "the satisfaction of interests," and "the realization of a community of individuals". The first might be called distinctively ethical, the second biological, the third psychological, and last sociological; but they are but different aspects of the same.' (Mead 1936). Levinson ville kunnet skrive under på dette.

for at enkeltmenneskets 'tilfredsstillelse' kan forstås relativistisk eller hedonistisk. For å unngå slike fallgruber kan en kritisk premiss-refleksjon gjennomføres. Dersom erfaringen av 'tilfredsstillelse' overprøves ut fra transformativ teori, kan de etiske implikasjonene bli synliggjort og derved tas med i betraktningen. På dette punktet utgjør transformativ teori et viktig supplement til Levinson. Det savnes også hos Levinson en overordnet politisk og sosial bevissthet som transformativ teori kan gi.

8.3 Fokus på innhold eller struktur i utviklingsstadiene

Mens Eriksons teori betoner og utdyper stadienes innhold, har Levinson i første rekke utviklet et utviklingskonsept knyttet til en strukturell organisering av livsløpet. Erikson har beskrevet utviklingen i voksenalderen gjennom å gi begrepene identitet, intimitet, generativitet og integrasjon en fornyet betydning. De har en viss evidens, alle kjenner seg igjen i dem, samtidig som de har gitt rom for en betydelig teoretisk utdyping. Ikke uten grunn bærer Lawrence Friedmans store Erikson-biografi tittelen *Identity's Architect*. Et eksempel på hvor fruktbare et av disse begrepene har vært kommer til uttrykk i Dan P. McAdams oversikt over begrepet generativitet i *Handbook of Midlife Development*¹³. (Lachman 2001). I en konsentrert fremstilling på ca 50 sider beskrives en meget rik og mangfoldig forskningstradisjon som frem til i dag har videreutviklet Eriksons grunnkonsept. En vesentlig del av Eriksons bidrag til å forstå utviklingen gjennom livsløpet består altså i å ha preget disse på mange måter epokegjørende begrepene.

Sammenlignet med denne begrepsmessige originalitet og kreativitet hos Erikson, fremstår Levinsons teoretiske grunnstruktur som mer enkel og naiv. Det er ingen selvstendige konseptuelle bidrag til å beskrive stadienes innhold fra hans side. Levinson bruker gjengse betegnelser som yrke og familie når han redegjør for stadienes innholdsmessige oppgaver. Det er gjennom beskrivelsen av den strukturelle oppbygningen av livsløpet at Levinsons teori har sitt tyngdepunkt og sin originalitet. Særsilt har hans forståelse av overgangene vært et vesentlig bidrag. Det er også på dette området at Levinsons teori har vist seg å være mest fruktbar for videre forskning.

Merriam viser med utgangspunkt i Levinson hvordan ulike teoretikere har videreutviklet og differensiert begrepet *transition*. Overganger og oppbrudd fra den etablerte livsstrukturen, kan i stor grad bidra til å motivere for videre studier og utvikling: *'Learning activities should be structured to promote development. And certainly times of transition present ideal conditions for promoting development.'* (Merriam 2005:11). Levinson tar aktivt hensyn til dette i sin teori.

13 McAdams *Generativity in Midlife* er kapittel 12 i boken.

Han legger opp til at slike forvandlende overganger er en gjentakende strukturell egenskap ved utviklingen gjennom livsløpet. Erikson derimot beskriver strengt tatt kun tre kriser i løpet av voksenalderen.

Sammenfattende kan det sies at en fordypning av stadienes begrepsmessige innhold, som hos Erikson, gir mulighet for innsikt i de psykososiale rammer og forutsetninger som et menneskeliv utvikler seg innenfor. Fordypning i livets strukturelle oppbygning, som hos Levinson, legger større betoningen på transformasjon. Enkeltmenneskets eksistensielle utfordring til å gjøre sine livsvalg kommer da i forgrunnen (Sherman 1987:6). Begge disse temaene integreres i transformativ teori der kunnskaper både om innholdsmessige rammebetingelser og strukturelle lovmessigheter kan sammenfattes i et overordnet syn på utvikling.

8.4 Universell normativitet eller individuelle valg

Normative innslag i livsløpet refererer til forventede hendelser som også kan være knyttet til bestemte alderstrinn. Det handler om samfunnsmessige og kulturelle skjemaer som skaper forventninger og som forplikter den enkelte. I motsetning til dette beskrives ikke-normative innflytelser som uventede hendelser der individet ikke kan støtte seg på tradisjonelle veivalg (Baltes m. fl. 1980).

Tennant (1993) og Merriam (2005) har drøftet betydningen av normative kontra ikke-normative forandringer i utviklingsprosessen. Begge hevder med referanse til Mezirow at ikke-normative hendelser og endringer innebærer et større utviklingspotensiale. Forventede hendelser krever ikke den samme revurdering av oppfattelse og normer som uventede erfaringer ofte bringer med seg. Merriam skriver: *'If the experience does not fit our current meaning system, we can reject it or use it to lead to learning. This learning may result in a change of great magnitude - what Mezirow calls a perspective transformation.'* (Merriam 2005:9) Uventede, ikke-normative innslag i livet konfronterer et menneske på en dypere måte. Smerten og utfordringen vil være større, men også muligheten for utvikling.

Det er vanlig å assosiere både Erikson og Levinson med en normativ forståelse av livsløpet: *'In general, stage models attempt to describe normative, sequential patterns of personality change.'* (Lachmann & Bertrand 2001). Likevel foreligger det en tydelig forskjell i de to teoriens betoning av hvordan enkeltmennesket oppfattes som forpliktet i forhold til stadienes innhold.

I boken *Identity and the Life Cycle* (1959:50) skriver Erikson at hans oppdrag¹⁴ og primære fokus var utviklingen av den sunne personligheten. Gjentatte ganger i sine skrifter betoner Erikson kontrasten mellom en normal/unormal eller sunn/usunn utvikling. Han understreker at både stadienes hovedutfordring; intimitet, generativitet osv., og de dyder som kan oppnås i hvert stadium; kjærlighet, omsorg osv., er relatert til hva han kaller en sunn utvikling. '*Growth and Crises of the Healthy Personality*' er for øvrig tittelen på kapittel to i boken fra 1959. Gjennom sin normative karakter står Eriksons stadier i fare for å bli oppgaveformuleringer der kompleksiteten i livets utfordringer settes til side, og fokuset rettes mot enkle polariteter der valget står mellom utvikling eller regresjon. Gjennomgående skildrer Erikson innholdet i sine stadier ved å betone at det dreier seg om et enten-eller-utfall. Generativitet kontrasteres med stagnasjon, integritet med fortvilelse.

Ut fra transformativ teori kan det reises spørsmål om Eriksons beskrivelse av innholdet i hvert av stadiene virkelig vil kunne fungere som en universelt mal for utvikling. En kritisk analyse av de uuttalte holdninger som ligger til grunn for samfunnets aksepterte normer for intimitet og generativitet vil kunne avdekke undertrykkende elementer. Hva kan for eksempel skjule seg av maktmisbruk bak en tilsynelatende velfungerende intimitet eller generativitet? En tradisjonell, patriarkalsk form for generativitet, eller enda mer problematisk, intimitet, vil i et transformativt perspektiv være langt fra tilfredsstillende. Gjennom en kritisk refleksjon over de verdier og de konsekvenser som henger sammen med intimiteten og generativiteten vil muligens nye livsvalg vise seg fruktbare. Kanskje vil det være riktig å gå ut av et ekteskap eller en jobb fordi man søker et kvalitativt annerledes livsinnhold. Intimiteten eller generativiteten vil dermed kunne få helt andre uttrykksformer på bakgrunn av en perspektiv-transformasjon i tråd med Mezirows transformativ teori.

Levinsons reservasjon mot det normative kommer tydelig frem når han eksplisitt tar opp vanskeligheten med å bedømme innholdet i individuelle livsløp. I forbindelse med drøftingen av utviklingsoppgavens betydning skriver han: '*It is important to understand the developmental tasks and processes in their full complexity, and to avoid making premature and oversimplified evaluations as to how well the tasks have been handled.*' (Levinson 1978:53). På bakgrunn av dette resonnementet avstår Levinson fra å komme med kriterier for hva som er en sunn, riktig eller normal utvikling. I bunn og grunn er det individet selv som må avgjøre dette, i følge Levinson. Det velges altså et ikke-normativt, individuelt perspektiv på hva som er en tilfredsstillende utvikling. Levinson beskriver riktignok bestemte temaer og utviklingsoppgaver et menneske vil konfronteres

14 Boken ble skrevet på oppdrag fra '*The Fact-finding Committee of the White House Conference on Childhood and Youth*'.

med på ulike alderstrinn, men han legger ingen føring for hvordan disse skal takles. Hans tenkning åpner følgelig for at individet involveres i en mer eksistensiell og emansiperende livsdramatikk, noe som i større grad samsvarer med transformativ teori, sammenlignet med Eriksons normativitet. Gjennom den vekselvise oppbyggingen og nedbrytingen av struktur inntar Levinsons teori en mellomposisjon som betyr mer vekt på det individuelle enn hos Erikson, men en større grad av lovmessighet sammenlignet med Mezirows tenkning.

8.5 Kontinuitet kontra diskontinuitet

Et annet vesentlig aspekt ved de to teoriene om utvikling i voksenalderen gjelder betoningen av det kontinuerlige eller motsatt en vektlegging av brudd og nystarting. Kontinuitet står for ansvar og forpliktelse, mens bruddet i større grad representerer frihet og bevegelse. Den amerikanske voksenpedagogen Robert Havighurst (1980) trekker frem hvordan Erikson står for en kontinuitet mellom stadiene, mens Levinsons teori er bygget på diskontinuitet, brudd og overganger.

Gjennom sitt epigenetiske utviklingsprinsipp lar Erikson fortiden i større og større grad være determinerende etter som livet skrider frem. For Erikson ligger det et vesentlig poeng i at for eksempel generativitet utvikles etter intimitet og ikke omvendt. Slik skaper Erikson en visjon av en progresjon og en sammenheng som gir livet større og større dybde dersom en lykkes, men samtidig betyr dette at tragedien også forsterkes gjennom mislykkede utviklingsstadier. Eriksons normative og epigenetiske utviklingsforståelse gir hans teori et sterkere preg av forutbestemthet. I barndommen oppfattes livets muligheter som mange, men etterhvert som tiårene i voksenalderen skrider frem, blir kursen mer og mer fastsatt, fanget inn og begrenset. I lys av transformativ teori, kan dette forstås som en beskrivelse av utfordringer og vanskeligheter, men ikke aksepteres som hele sannheten om utviklingen i voksenalderen. Eriksons teori trenger en perspektivutvidelse som i større grad betoner mulighetene for konstruktive avvik og veivalg som bryter med konvensjonene. Det kontinuerlige i hans teori trenger brudd.

Der Erikson bruker betegnelsen krise, skriver Levinson om overganger. Krisen er mer retningsbestemt, den har i Eriksons teori et sterkere preg av å være veiviser. Mens Erikson har en additiv og forpliktende forståelse av utviklingen, legger Levinson opp til en rytmisk og beveget utviklingsforståelse. Levinson betoner verdien av å bygge ned livsstrukturer som et tilbakevendende fenomen gjennom hele livsløpet. Å avslutte, å bryte ned, kan bane veien for noe nytt.

Eriksons primære fokus er psykososialt, han er i større grad opptatt av menneskets etiske ansvar overfor samfunnet og vektlegger derfor i større grad en indre kontinuitet i utviklingen.

Levinsons utviklingsforståelse er sentrert mer på det han beskriver som grensen mellom selvet og verden (Levinson 1978:48). Det er på denne grensen at livsdynamikken utspilles. På denne

grensen kan også uventede ting skje. *Life events*, som Levinson benevner dem, bryter inn og påvirker livsløpet. Det oppstår brudd samtidig som hendelsene blir farget av det alderstrinn hvor de inntreffer. Levinsons rytmiske livsstruktur er også på dette punktet mer i tråd med transformativ teori. Levinsons *transitions* er ledd i en dialektisk utviklingsforståelse og inneholder viktige emansipatoriske elementer. De handler om å finne holdepunkter for en nyorientering og en nyskaping av livsstruktur. Levinsons modell er følgelig mer åpen for endring gjennom hele livsløpet, og den sammenfaller i større grad med Mezirow i synet på at individet selv må skape og revurdere mening i forhold til sine erfaringer og utfordringer.

8.6 Midtveis i livet

Ikke sjelden befinner den voksne studenten seg i slutten av tredveårene eller i begynnelsen av førtiårene, en tidsperiode som populært kalles 40-årskrisen. Hvordan kan disse studentenes utviklingsmessige situasjon best forstås? Det er store ulikheter mellom Erikson og Levinson på dette punktet.

Årene omkring 40 vektlegges i langt større grad som en betydningsfull overgangstid av Levinson. For Erikson er dette riktignok tiden for den sentrale generative livsfasen, men han tillegger den ikke en tilsvarende funksjon som akse eller vendepunkt i livsløpet. Av alle Eriksons stadier innbærer generativitet den mest utadvendte, den mest samfunnsmessige og ytre sett mest ansvarlige egenskap som mennesket utvikler. Fokuset er for ham ute i verden, individet kan nå være forbilde, oppdrager osv.. I følge Levinson skjer det i denne alderen en endring av oppmerksomheten innover mot selvet. Levinson peker på at den familiære, yrkes- og samfunnsmessige rollen som et menneske har skapt seg frem til 40-årsalderen trenger revurdering. Den må oppfattes som et midlertidig utkast som bare til en viss grad kan aksepteres som plattform for livet videre.

Et eksempel på dette fra Levinsons biografiske materiale er den vellykkede forretningsmannen, med pseudonymet 'Paul Namson', som i 40-årsalderen velger å si opp en attraktiv næringslivsstilling for å kunne realisere en gammel drøm om å bli forfatter. For å få dette til, måtte han gå flere skritt tilbake både i status og i generativitet. Men på sikt viste hans investering i en redesignet drøm seg å bli fruktbar. Den la grunnen for at det kunne oppstå en kvalitativt annerledes generativitet enn om han hadde fortsatt i sitt gamle yrke. Revurderingen av egne idealer og drømmer opp mot den konkrete livssituasjonen satte i gang en modning og en impuls til handling. For Levinson er det betydningsfullt at dette skjer midtveis i livet.

Erikson ville kunne betegne dette som regresjon til en pseudo-intimitet i motsetning til idealet om en ekte og utadvendt generativitet.

40-årsalderen er en tid da mennesket står midt mellom barndom og alderdom, på høyden av sin produktivitet og som regel dypt forankret i mellommenneskelige og yrkesmessige forpliktelser. Hvorfor snu eller bygge om da? Erikson vil ikke snu her, han vil forsterke og fordype engasjementet og forpliktelsene. Hva er det som får Levinson til å argumentere så sterkt for forandring, individuasjon og nedbygging i denne alderen? Svaret er trolig todelt. For det første er Levinsons teori i langt større grad enn Eriksons et resultat av empirisk forskning.

Midtlivskrisen var et fenomen han først iakttok og deretter forsøkte å finne en forklaring på. På den andre siden er det trolig slik at Levinsons metaforiske og organiske grunnholdning gjorde ham sensitiv for et syklisk og dynamisk vekstbegrep sammenlignet med Erikson. Jung hadde inspirert Levinson til en mer vitalistisk tenkemåte som ga større oppmerksomhet til at ny vekst vil være forbundet med nødvendigheten av nedbrytning.

En annen vesentlig forskjell i de to teoretikernes forståelse av midtlivsfasen gjelder forholdet til døden. Erikson mener at en forsoning med egen død tilhører alderdommen der visdom og integritet er mulige mål. Levinson derimot hevder at dødens betydning viser seg allerede midtveis i livet. Bevisstheten om døden blir for ham en viktig ledsager i individuasjonsprosessen der livets store polariteter søkes å integreres. Denne integrasjonen kan godt forstås som et grensefenomen der selvets behov og verdens realiteter agerer inn i hverandre. Grunnleggende endringer av både den indre og den ytre virkeligheten kan bli fruktene av en slik prosess. Kanskje oppfattet Levinson døden som et bilde på og en påminnelse om den ytterste forvandling.

Transformativ teori har ingen spesifikke uttalelser om den voksnes situasjon midtveis i livet. På mange måter vil den kunne være en formidler mellom Erikson og Levinson. Generativitet kan forstås som en transformativ evne rettet ut mot samfunnet. Den voksne er i stand til å gi av sine kunnskaper, krefter og erfaringer. Levinsons dyptloddende selvrefleksjon kan på den andre siden tolkes som en nødvendig forutsetning for en perspektiv-transformasjon. I transformativ teori er begge disse nødvendige og berettigede, selv om Mezirow gjentatte ganger betoner at den innadvendte og refleksive komponenten kommer først i tid.

9. De tre teoriene i sammenheng

For å kunne vurdere de tre teoriene opp mot hverandre vil det i dette kapitlet trekkes frem to temaer som på en karakteristisk måte illustrerer teorienes ulike grunnholdninger til utviklingsprosessen i voksenalderen. Først evalueres transformativ teoris kognitive og emansipatoriske innstilling i forhold til Eriksons og Levinson integrasjon av kroppslige, psykologiske og sosiale elementer. Deretter vil de tre teorienes forståelse av selvet gis en kort presentasjon og drøfting.

9.1 Kroppens betydning

I innledningen ble det pekt på at transformativ teori på den ene siden og Eriksons og Levinsons teorier på den andre tilhører hver sin tradisjon når det gjelder synet på voksnes utvikling. Det er i hovedsak synet på om det finnes allmenne utviklingslovmessigheter som skiller de to grunnholdningene. Erikson og Levinson hevder hver på sin måte at utviklingens lovmessighet skyldes menneskets integrerte natur som levende kropp, som psykologisk individ og som deltaker i sin sosiale omverden. Kroppen og det biologiske utgjør et fundament for de øvrige aspektene av utviklingen. I deres utviklingsforståelse spennes det en bue fra fødsel til død. Denne livsbuen blir en utviklingsmessig premissgiver som preger de psykologiske og sosiale aspektene. Ved at transformativ teori ikke inkluderer det kroppslige og biologiske fundamentet i sin utviklingsforståelse kommer menneskets frihet sterkere i forgrunnen. Transformativ teori understreker gjennom sitt kognitive utgangspunkt det mangfold av muligheter som potensielt er tilstede i voksenalderen. Dette positive synet på utvikling kan inspirere den voksne til radikale livsvalg. En perspektiv-transformasjon handler om å gjøre nye oppdagelser. Den åpner for muligheter som på et tidligere tidspunkt virket uoppnåelige og som var usynlige for bevisstheten. Dette utvidende og kreative aspektet ved Mezirows ideer er søkt synliggjort gjennom drøftingen tidligere i oppgaven der det belyses hvordan transformativ teori på flere områder kan komplettere og videreføre Eriksons og Levinsons ansatser. Gjennomgående søker transformativ teori en frigjøring av den voksne.

Med referanse til Anthony Giddens livspolitiske tenkning er det pekt på at en ensidig emansipatorisk holdning også har sine begrensninger. Det er som om transformativ teori fortsatt holder fast ved Descartes strenge skille mellom kropp og tenkning. Både Erikson og Levinson søker en integrert forståelse av utviklingen der kroppen ikke utelukkes fra livsløpets transformative muligheter. Innenfor sosiologi (Giddens 1991, Bourdieu 1999), fenomenologi (Merleau-Ponty 1994), feministisk og postmoderne tenkning (Atkinson 2005) så vel som innenfor videreutviklingen av den amerikanske pragmatismen (Shusterman 1999) gis etter hvert kroppen en stor betydning. Særlig er Richard Shusterman en talsmann for at nettopp kroppen utgjør en viktig komponent i den transformative utviklingen. I Eriksons og Levinsons utviklingsforståelse ligger det implisitt at kroppen har utviklingsmuligheter som kan inspirere livets psykologiske og sosiale aspekter. Erikson er for eksempel opptatt av at et *'body self'* er en vesentlig komponent i hva han kaller *'the self-identity'* (Erikson 1980:160f). På dette området kunne transformativ teori utvides til også å omfatte kroppen. En verdsettelse av kroppens begavelser og begrensninger vil kunne berike transformativ teori i retning av å gi rom også for rent praktiske og ikke-kognitive utviklingsmuligheter.

9.2 Selvet

Å forstå de komplekse relasjonene mellom individ og samfunn har vært en målsetning for nær sagt all pedagogisk tenkning, og det står sentralt også når det gjelder teoriene omkring utvikling i voksenalderen. Selvet beskrives innenfor pedagogikk og sosialteori ofte som møtestedet der individ og samfunn gjensidig gjennomtrenger og påvirker hverandre (Wiley 1994). Når det gjelder forståelsen av selvet, har alle de tre teoretikerne i denne oppgaven sitt teoretiske utgangspunkt i den amerikanske filosofen og sosialpsykologen George Herbert Mead (Mead 1967). Erikson og Mezirow henviser eksplisitt til Mead. Levinson er tydelig influert av hans tenkning, uten å referere til denne. Meads selv-begrep bygger en bro mellom det humanistiske synet på selvet som en indre autonom aktør og selvet som et rent kulturskapt fenomen. I følge Mead har selvet sosial opprinnelse, det oppstår og videreutvikles i kommunikasjon mellom mennesker, men inneholder også en aktiv, skapende komponent.

Når Mezirow kort omtaler Eriksons og Levinsons teorier, påpeker han selvets sentrale rolle i utviklingsprosessen: *'The process of adult development ... refers [by Erikson, Levinson and Gould] to a new posture or reconfiguration of the self in response to age-related realities in the life cycle.'* (Mezirow 1991:151). På denne måten tilkjenner Mezirow et visst slektskap med Eriksons og Levinsons tenkning; også transformativ teori arbeider for en rekonfigurering av selvet, selv om den avviser alderens direkte betydning. På tross av at selvet anses som sentralt for utviklingen, og på tross av et felles utgangspunkt hos Mead, viser de tre teoriene om utvikling i voksenalderen signifikante forskjeller i sin forståelse av selvets funksjon.

Erikson unngår bevisst å gi en entydig karakteristikk av selvet og velger å forbli i en kompleks og åpen beskrivelse fremfor å presentere en definisjon (Erikson 1980:161). Det er likevel grunn til å hevde at Eriksons identitetsbegrep kan tolkes i retning av at samfunnsaspektet i selvet er dominerende. På bakgrunn av presentasjonen og drøftingen i denne oppgaven er det søkt vist hvordan samfunnet i stor grad har rollen som premissgiver for utviklingen i Eriksons teori.

Ansvar for å mestre utviklingen er imidlertid lagt til individet selv. Selvets aktive aspekt er følgelig mer knyttet til de moralske oppgaver som individet stilles overfor. Erikson er mindre opptatt av selvets frigjørende eller grensesprengende aspekter. Selvet har derved hos Erikson en overveiende komponent av tilpassning, og dets aktive og skapende side relateres i første rekke til livets etiske utfordringer.

For Levinson er selvet og verden to sider av samme sak, disse begrepene utfyller og konstituerer hverandre gjensidig: *'The self is an intrinsic part of the external world. ... And the external world is an intrinsic part of the self.'* (Levinson 1978:48). Han setter gjennomgående fokus på grensen mellom det aktive, indre aspektet av selvet og samfunnet som en forpliktende

instans. Utviklingen i voksenalderen handler for Levinson i stor grad om en balansering og en harmonisering av selvets to aspekter. Dette begrunner Levinsons forståelse av utviklingen i voksenalderen som en dialektisk prosess.

Transformativ teori tar utgangspunkt i den voksnes egen erfaringsverden og har som hovedintensjon å bidra til at det enkelte menneske kan fungere som aktør og ikke som brikke i sitt eget liv. *'In order to be free we must be able to 'name' our reality, to know it divorced from what has been taken for granted, to speak with our own voice.'* (Mezirow 1991:3) Selvet oppfattes som bevissthetens sentrum og inntar en overordnet og aktiv funksjon i forhold til påvirkningene fra samfunnet.

Mens Levinson betoner at utviklingen i stor grad handler om en balansering av to likeverdige sider ved selvet, legger Erikson og Mezirow større vekt på hver sin side. Hos Erikson dominerer samfunnsaspektet, mens hos Mezirow er hovedfokuset på personlighetens aktive sentrum. Denne forståelsen av selvet kommer konkret til uttrykk ved at Eriksons teori gjennomgående er mer normativ, mer fokusert på individets forpliktelser, mens transformativ teori har frigjøring som sitt fremste motiv. Levinsons balanserte midtposisjon gjør at hans teori skulle kunne være en mulig formidler og brobygger mellom de to andre.

10. Konklusjon

I gjennomgangen av de tre teoriene om utvikling i voksenalderen er det blitt redegjort for deres respektive beskrivelser og tolkninger av denne utviklingsprosessen. Det er pekt på likheter og forskjeller og vist at transformativ teori både kan brukes som en kritisk linse for analyse og ha en funksjon som videreføring av Eriksons og Levinsons teorier på mange områder. Enkelte ensidigheter og mangler ved transformativ teori har kommet til uttrykk gjennom sammenligningen med de to andre.

Til slutt i denne oppgaven skal det presenteres en fremstilling der elementer fra hver av teoriene kompletterer hverandre i et mer omfattende bilde av den voksnes utviklingsmuligheter. Det tilstrebes ikke en syntetisk helhet. I stedet vil enkelte trekk ved hver av teoriene fremheves som verdifulle bidrag til en mer allsidig og inkluderende forståelse av utviklingen i voksenalderen. Dette bildet vil kunne være til orienteringshjelp for en voksenpedagog som ønsker å utvide sin forståelse av teoriene om utvikling i voksenalderen.

Fra Erikson vil redegjørelsen for identitetsutviklingen være det mest sentrale bidraget til en forståelse av utvikling i voksenalderen. Ved å nedtone det normative aspektet i Eriksons teori og åpne for en større kompleksitet, vil hvert av hans stadier kunne forstås som en portal inn til rike livserfaringer. Eriksons identitetsbegrep blir av ham selv knyttet til hele utviklingen i

voksenalderen, men han utnytter ikke dette begrepets muligheter i sin beskrivelse av stadienes innhold. Ved å betone at intimitet, generativitet osv. er stadier innenfor rammen av identitetsutviklingen, kan disse frigjøres noe fra sin normative karakter, og det kan åpnes for et friere spill mellom samfunnets forpliktende rolle og individets egne livsvalg.

Identitetsbegrepets evne til å inkorporere temaer som kjønn, seksuell legning, etnisitet, kultur osv. har gjort det til en verdifull faktor i forståelsen av individets relasjon til de kroppslige og sosialt kontekstuelle faktorer i tilværelsen. Identiteten kan oppfattes som en funksjonell bro mellom subjektet og samfunnet. Gjennom identiteten kan individet presentere seg selv og sin unike karakter, men samtidig vil identitetens komponenter være hentet fra samfunnet. Inspirert av transformativ teori kan det sies at identiteten er både konstruksjon og speil. Å arbeide på sin identitet kan da forstås som transformativ virksomhet. Speilet åpner for innsikt og refleksjon. Konstruksjonen innebærer mulighet for endring og nyskaping. Erikson har gjennom sine stadier beskrevet psykologiske grunnbehov og arketypiske psykososiale ferdigheter. Gjennom identitetsbegrepet vil stadiene kunne tolkes i et transformativt perspektiv.

Levinsons vesentligste bidrag vil være hans differensiering av livsløpet med hovedbetoning på bevegelse og endring. Individuasjonen forstås som en rytmisk forandningsprosess hvor individet og samfunnet konfronteres og gjensidig modifierer hverandre. Den empiriske tilnærmingen til utviklingsprosessen vitner om en respekt for det situerte og situasjonsbestemte i et menneskeliv. Levinson ser den rytmiske livsstrukturen som et uttrykk for relasjonen mellom det biologiske grunnlaget, individets selv og samfunnets påvirkning. Hans modell tar utgangspunkt i hvordan mennesket er avhengig både av sin biologiske organisme og av samfunnsforholdene, men den betoner en avvekslende hengivende og frigjørende holdning. Kun ved å gå inn i forpliktelser kan utviklingen settes i gang, men like nødvendig er oppbrudd og endring for at utviklingen skal kunne gå videre. Utvikling hos Levinson kan derved forstås i et overordnet perspektiv hvor både stabilitet og forandring er nødvendige komponenter. Ved å avstå fra å gi stadiene et normativt innhold peker han på at individets indre behov og samfunnets forpliktende natur står i et likeverdig forhold. Utviklingen vil derfor i hans perspektiv inneholde elementer av både kamp og forsoning. Levinsons balanse mellom frihet og forpliktelse kan fremheves som forbilledlig.

Transformativ teori har sin styrke i det positive bildet den skaper av menneskets utviklingsmuligheter. Den har utforsket bevissthetens nødvendige funksjon som utgangspunkt for både transformasjon og emansipasjon. Operasjonaliseringen av mulighetene for transformasjon gjennom en tilrettelagt voksenpedagogikk og gjennom en presentasjon av mulige konkrete teknikker gjør transformativ teori i større grad praktisk anvendbar i en

voksenpedagogisk undervisningssituasjon. Spørsmålet er imidlertid om transformativ teoris emansiperende grunnholdning gir et tilstrekkelig komplekst bilde av den voksnes utviklingsmuligheter. Er alle utviklingsbehov hos voksne mennesker knyttet til frigjøring, eller vil i enkelte situasjoner en sterkere tilknytning, forpliktelse eller avhengighet være ønskelig? Fra Levinson kan transformativ teori utvides med kunnskapen om at stabilitet og struktur utgjør et nødvendig grunnlag for videre utvikling. En perspektiv-transformasjon vil være avhengig av et utgangspunkt der vane og tradisjon har dannet relativt stabile menings-perspektiver. Transformativ teori forutsetter et startpunkt der en viss kontinuitet og stabilitet råder. Hos Levinson begynner en endring med at en struktur bygges ned, men endringen avsluttes også med at en ny struktur formes. Slik sett er den forpliktende strukturen noe mer enn et grunnlag for emansipasjon. Strukturen er for Levinson like meningsfull i et menneskes liv som den transformerende overgangen. Utviklingen forstås som en dialektisk prosess der stabilitet og endring både forutsetter og muliggjør hverandre.

Fra Erikson kan transformativ teori inspireres av identitetsbegrepet som gir en mulighet for rikere innsikt i selvets og samfunnets mulige transformative prosesser. Identitet kan være mer enn en balanse mellom eneståendehet og tilhørighet, mer enn en relasjon mellom subjektet og det sosiale. Gjennom sin betoning av individets tilhørighet til *soma*, *psyche* og *ethos*, inspirerer identitetsbegrepet til en utviklende dialog mellom alle disse ulike aspektene av tilværelsen. Identitet betyr at det er skapt og fortsatt skapes et forhold mellom individet og verden. Dette forholdet bærer i seg en spenning som kan drive utviklingen fremover. Å være identisk med seg selv er ikke noe mål. Det finnes ingen optimal identitet (Mollenhauer 1996:140). Identiteten er derfor prinsipielt labil og dynamisk. Den konstituerer forskjellen mellom det faktiske og det mulige. At identitet kan innebære livslang transformasjon er kort sagt konklusjonen på denne gjennomgangen og evalueringen av Erik Eriksons, Daniel Levinsons og Jack Mezirows teorier om utvikling i voksenalderen.

11. Litteratur

- Aslanian C. B., Brickell H. M.; (1980), *Americans in Transition: Life Changes as Reasons for Adult Learning*, College Entrance Examination Board, New York, referert fra Merriam og Caffarella (1999)
- Atkinson, Tiffany (ed.); (2005), *The Body*, Palgrave Macmillan, London
- Baird, Francis X.; (1998), *A Developmental Perspective on the Life Course of Addicted Career Criminals: An Examination of the Key Elements of Levinson's Life-span Theory*, doktoravhandling, Temple University, Philadelphia, Pennsylvania, USA
- Basseches, Michael; (1984), *Dialectical Thinking and Adult Development*, Ablex, Norwood, N.J.
- Bohnsack, Fritz; (2005), *John Dewey - Ein Pädagogisches Porträt*, Beltz Verlag, Weinheim
- Bourdieu, Pierre; (1999), *Meditasjoner*, Pax, Oslo
- Bridges, W.; (1991), *Managing Transitions: Making the Most of Change*. Reading, Mass., Addison-Wesley
- Cain, R. A.; (1994), *Perception of power/control among African Americans: A Developmental Approach*, *Western Journal of Black Studies*. 18 (3)
- Clark, M. C., and Caffarella, R. S., eds.; (1999), *An Update on Adult Development Theory: New Ways of Thinking about the Life Course*. *New Directions for Adult and Continuing Education*, no 84. San Francisco: Jossey-Bass
- Côté, James; (2005), *Editor's Introduction, Identity: an International Journal of Theory and Research*, Vol 5(2)
- Cranton, Patricia; (1994), *Understanding and Promoting Transformative Learning*, Jossey-Bass, San Francisco
- Damon, W., Hart. D.; (1992), *Self-understanding and its Role in Social and Moral Development*, i Bornstein & Lamb (red), *Developmental Psychology: An Advanced Textbook* Hillsdale NJ, Erlbaum
- Dannefer, Dale; (1984), *Adult Development and Social Theory: a Paradigmatic Reappraisal*, *American Sociological Review* vol. 49
- Dewey, John; (1997), *How We Think*, Dover Publ., Mineola, N.Y.
- Dychtwald, Ken; (1990), *Age Wave: the Challenges and Opportunities of an Aging America*, New York
- Erikson, Erik H. (red); (1978), *Adulthood*, Norton, New York
- Erikson, Erik H., Erikson, Joan M.; (1997), *The Life Cycle Completed*, Norton, New York
- Erikson, Erik H.; (1959), *Identity and the Life Cycle*, International Universities Press, New York
- Erikson, Erik H.; (1963), *Childhood and Society*, W. W. Norton, New York
- Erikson, Erik H.; (1968), *Identity, Youth and Crisis*, Faber & Faber, London
- Erikson, Erik H.; (1980), *Identity and the Life Cycle*, W. W. Norton, New York
- Fjord Jensen, Johan; (1996), *Livsbuen, voksenpsykologi og livsaldre*, Gyldendal, København
- Friedman, Lawrence Jacob; (1999), *Identity's Architect, a Biography of Erik H. Erikson*, Scribner, New York
- Giddens, Anthony; (1990), *The Consequences of Modernity*, Stanford University Press, Stanford
- Giddens, Anthony; (1991), *Modernity and Self-Identity, Self and Society in the Late Modern Age*, Polity Press, Cambridge
- Habermas, Jürgen; (1995), *Theorie des kommunikativen Handelns*, Suhrkamp, Frankfurt am Main
- Havighurst, Robert J.; (1980), *Life-span Developmental Psychology and Education*, *Educational Researcher* nov. 1980
- James, William; (1997), *The Principles of Psychology (1890)*, Kapittel 10, Gryphon, New York
- Jaques, Elliott; (1965), *Death and the Mid-Life Crisis*, *The International Journal of Psychoanalysis*, Vol. 46
- King, Patricia, Kitchener, Karen S.; (1994), *Developing Reflective Judgment, Understanding and Promoting Intellectual Growth and Critical Thinking in Adolescents and Adults*, Jossey-Bass, San Francisco
- Knorr-Cetina, Karin; (1999), *Epistemic Cultures, How the Sciences Make Knowledge*, Harvard University Press, Cambridge, Mass.
- Krejsler, John (red); (2004), *Pædagogikken og kampen om individet - kritisk pædagogik, ny inderlighed og selvets teknikker*, Hans Reitzels Forlag, København
- Kroger, Jane; (2002), *Identity Processes and Contents Through the Years of Late Adulthood*, *Identity: an International Journal of Theory and Research*, Vol 2(1)
- Lachman, Margie E. og Bertrand Rosanna M.; (2001), *Personality and the Self in Midlife* i Lachman, Margie E., *Handbook of Midlife Development*, Wiley, New York
- Lachman, Margie E.; (2001), *Handbook of Midlife Development*, Wiley, New York

- Levenson, M. R., Aldwin, C. M., & Cupertino, A. P. (2001). Transcending the self: Toward a liberative model of adult development. In A. L. Neri (Ed.), *Maturidade & velhice: Um enfoque multidisciplinar* (pp. 99-116). Sao Paulo, BR: Papirus. Nedlastet 16. september, 2005 fra: <http://hcd.ucdavis.edu/faculty/aldwin/Transcending.pdf>
- Levinson Daniel J. et al.; (1978), *The Seasons of a Mans Life*, Alfred A. Knopf, New York
- Levinson Daniel J.; (1996), *The Seasons of a Womans Life*, Balantine Books, New York
- Løvlie, Lars; (1992), *Erfaring som handling*, i Thuen, Harald og Vaage, Sveinung (red.), *Oppdragelse til det moderne*, Universitetsforlaget, Oslo
- Marcia, J. E. (1966). Development and validation of ego identity status. *Journal of Personality and Social Psychology*, 5
- Mead, George Herbert; (1936), *The Philosophy of John Dewey*, *International Journal of Ethics* 46, s. 64-81.
- Mead, George Herbert; (1967), *Mind, Self, & Society, from the Standpoint of a Social Behaviorist*, The University of Chicago Press, Chicago
- Merleau-Ponty, Maurice; (1994), *Kroppens fenomenologi*, Pax, Oslo
- Merriam, Sharan B., Caffarella, Rosemary S.; (1999), *Learning in Adulthood , A Comprehensive Guide*, Jossey-Bass Publishers, San Francisco
- Merriam, Sharan B.; (2005), *How Adult Life Transitions Foster Learning and Development*, *New Directions for Adult and Continuing Education*, No. 108, Wiley
- Mezirow, Jack, (1997); *Cognitive Processes: Contemporary Paradigms of Learning*, i Sutherland (1997)
- Mezirow, Jack, (1999); *Transformation Theory - Postmodern Issues*, paper presentert på AERC-konferansen 1999, Northern Illinois University
- Mezirow, Jack; (1991), *Transformative Dimensions of Adult Learning*, Jossey-Bass, San Francisco
- Miner-Rubino, Kathi, Winter David G. & Stewart, Abigail J.; (2004), *Gender, Social Class, and the Subjective Experience of Aging: Self-Perceived Personality Change From Early Adulthood to Late Midlife*, *Personality and Social Psychology Bulletin*, Vol. 30(12)
- Ornstein, Suzyn & Isabella, Lynn; (1990), *Age vs. Stage models of Career attitudes of Women: A Partial Replication and Extension*, *Journal of Vocational Behavior*, vol 36
- Ornstein, Suzyn, Cron, William L., Slocum, John W., Jr.. (1989) *Life Stage Versus Career Stage: A Comparative Test of the Theories of Levinson and Super*, *Journal of Organizational Behavior*, Chichester, Apr 1989. Vol.10(2)
- Phoenix, Ann & Rattansi, Ali; (2005), *Proliferating Theories: Self and Identity in Post-eriksonian Context*, *Identity: an International Journal of Theory and Research*, Vol 5(2)
- Pietrykowski, Bruce; (1998) *Modern and postmodern tensions in adult education theory: a response to Jack Mezirow*. *Adult Education Quarterly* vol. 49(1)
- Richardson, John T.; (1997), *Dispelling some Myths about Mature Students in Higher Education*, i Sutherland (1997)
- Richardson, Laurel W.; (1979), *Review Essay*, *Journal of Marriage and the Family*, nov. 1979
- Riley, Matilda W.; (1978), *Agins, Social Change and the Power of Ideas*, *Daedalus* 107
- Sennett, Richard; (1976), *The Fall of Public Man*, Cambridge University Press, Cambridge
- Sheehy, Gail; (1974), *Passages, Predictable Crises of Adult Life*, Bantam, New York
- Sherman, Edmund; (1987), *Meaning in Mid-life Transitions*, State University of New York Press, Albany
- Shusterman, Richard; (1999), *Somaesthetics: A Disciplinary Proposal*, *Journal of Aesthetics and Art Criticism* 57:3
- Sorell, Gwendolyn T. & Montgomery, Marilyn J.; (2001), *Feminist Perspectives on Erikson's Theory*, *Identity: an International Journal of Theory and Research*, Vol 1(2)
- Sutherland, Peter; (1997), *Adult learning, a Reader*, Kogan Page, London
- Tennant, Mark; (1993), *Perspective Transformation and Adult Development*, *Adult Education Quarterly*. Vol. 44(1)
- Tennant, Mark; (1997), *Psychology and Adult Learning*, Routledge, London
- Tennant, Mark; (2005), *Transforming Selves*, *Journal of Transformative Education* nr 3, Sage
- Wiley, Norbert 1994; (1994), *The Semiotic Self*, University of Chicago Press, Chicago
- Ziegler, Ronald L.; (2004), *Educating for Self-transcendence and the Pluralistic Identity*, *Philosophical Studies in Education*, volume 35,